

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Національний університет «Запорізька політехніка»

КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ

з дисципліни «Страхові послуги» для здобувачів вищої
освіти за освітнім ступенем бакалавр зі спеціальності
072 «Фінанси, банківська справа та страхування»
денної та заочної форм навчання

Частина 1

2024

Конспект лекцій з дисципліни «Страхові послуги» для здобувачів вищої освіти за освітнім ступенем бакалавр зі спеціальності 072 «Фінанси, банківська справа та страхування» денної та заочної форм навчання. Частина 1 /Укладач: В.Г. Бабенко-Левада, - Запоріжжя: НУ «Запорізька політехніка», 2024. – 58 с.

Укладач: к.е.н., доцент В.Г. Бабенко-Левада

Рецензент: к.е.н., доцент О.В.Губарь

Відповідальний за випуск: к.е.н., доцент Н.Г.Фатюха

Затверджено
на засіданні кафедри
«Фінанси, банківська справа та страхування»
Протокол № 13 від 19.06.2024 р.

Рекомендовано
до видання НМК ФЕУ
Протокол № 5 від 28.06.2024 р.

ЗМІСТ

<i>Передмова</i>	4
<i>Тема 1. Страхова послуга та особливості її реалізації</i>	5
<i>Тема 2. Порядок укладання та ведення страхової угоди</i>	13
<i>Тема 3. Страхування життя та пенсії</i>	17
<i>Тема 4. Страхування від нещасних випадків</i>	24
<i>Тема 5. Медичне страхування</i>	30
<i>Тема 6. Страхування майна і відповідальності підприємств</i>	36
<i>Тема 7. Сільськогосподарське страхування</i>	47
<i>Словник страхових термінів</i>	54
<i>Література</i>	56
<i>Частина 2</i>	

Передмова

Попит на страхові послуги збільшується пропорційно до темпів розвитку підприємницького середовища в країні та економічній властивості громадян.

Конспект лекцій висвітлює найголовніші спектри теоретичних та методичних аспектів функціонування вітчизняного ринку страхових послуг. Головна мета конспекту лекцій полягає у розумінні студентами сутності концептуальних основ функціонування ринку страхових послуг, оволодіння знаннями щодо розробки, формування та реалізації страхових послуг на страховому ринку України.

Структура конспекту лекцій складається з 13 тем, які розкривають соціально-економічну сутність страхової послуги, висвітлює тенденції розвитку вітчизняного ринку страхових послуг, визначає етапи розробки, формування та реалізації страхових послуг кінцевому споживачу, конкретизує шляхи інноваційної діяльності страховиків за умов зростаючої конкуренції на ринку страхових послуг, показує роль страхових посередників у системі реалізації страхових послуг, відображає правові засади регулювання ринку страхових послуг в Україні тощо.

Конспект лекцій підготовлено відповідно до діючої програми «Страхові послуги». Основну увагу зосереджено на висвітленні питань щодо надання страхових послуг з особистих питань щодо надання страхових послуг з особистих та майнових видів страхування й страхування відповідальності. Послідовність викладення навчального матеріалу забезпечує можливість ознайомлення із спектром страхових послуг.

У конспекті лекцій приділено значну увагу оволодінню студентами теоретичним матеріалом та практичними навиками страхової діяльності. З цією метою в кінці кожної лекції студентам запропоновані питання для обговорення на самостійне опрацювання.

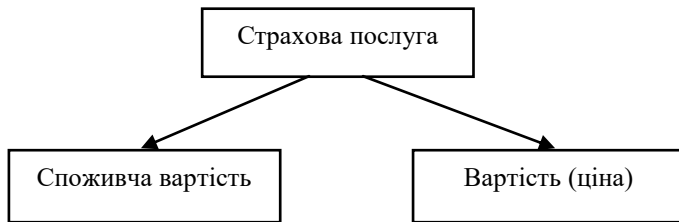
Конспект лекцій розроблено для студентів спеціальності 6.030508 «ФІНАНСИ І КРЕДИТ», з подальшою можливістю навчання за спеціалізацією 7.03050801 «Фінанси і кредит» всіх форм навчання, а також для всіх хто цікавиться проблемами та перспективами розвитку страхової справи.

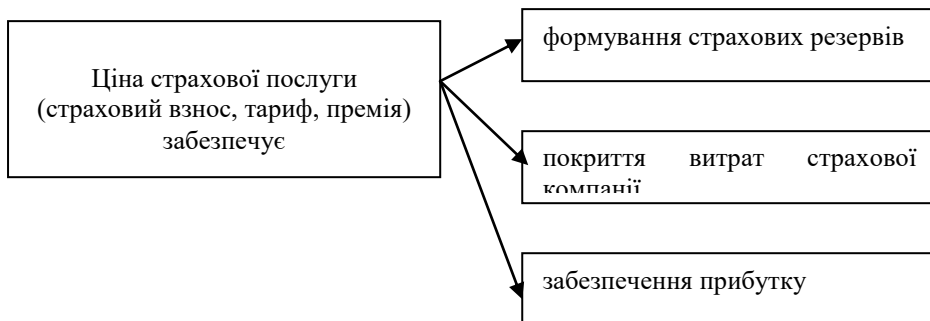
ТЕМА 1. СТРАХОВА ПОСЛУГА ТА ОСОБЛИВОСТІ ЇЇ РЕАЛІЗАЦІЇ

- 1.1. Страхова послуга як специфічний товар
- 1.2. Системи реалізації страхових послуг. Права і обов'язки страхових посередників
- 1.3. Ринок страхових послуг: сучасний стан та перспективи
- 1.4. Правові засади регулювання ринку страхових послуг в Україні

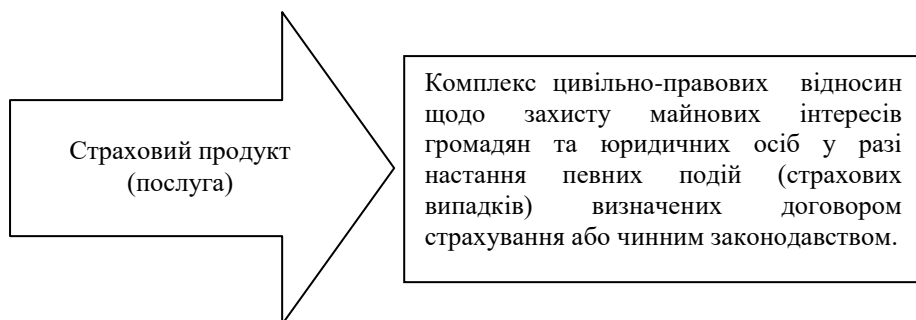
1.1. Страхова послуга як специфічний товар

Як і всякий товар, страхова послуга має відповідні властивості:

Ціна страхової послуги коливається під впливом попиту та пропозиції.

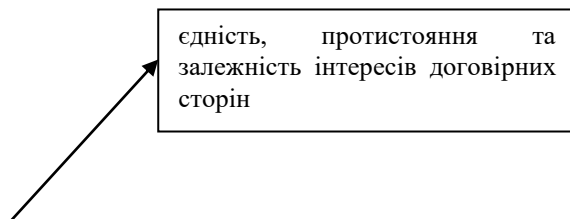

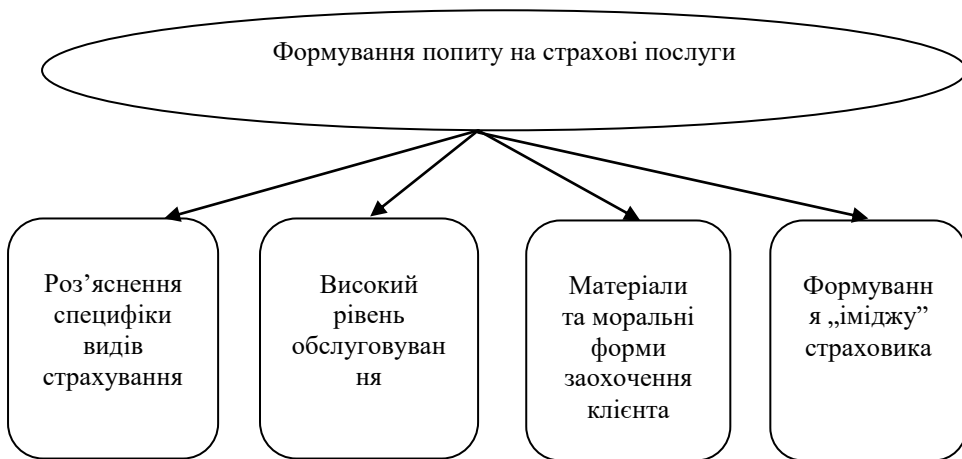
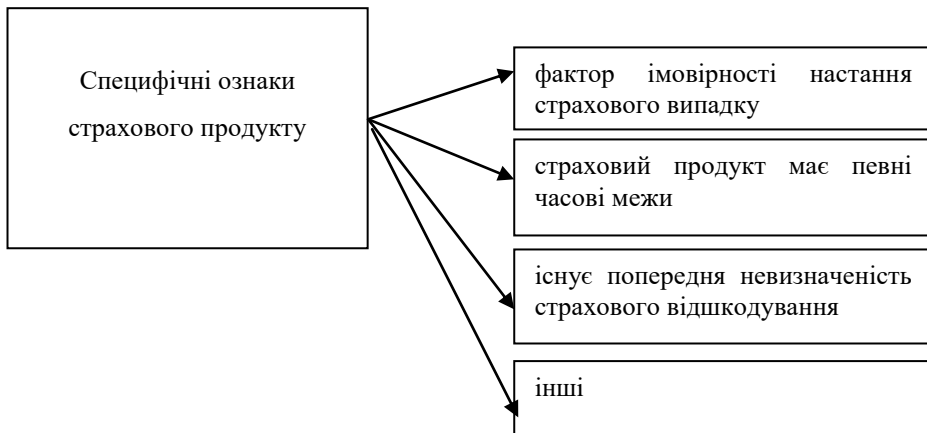
Розробка страхової послуги передбачає комплексне дослідження потреб та інтересів потенційних страхувальників у страховому захисті. Весь процес від розробки до реалізації страхових послуг кінцевому споживачеві необхідно відобразити у системній послідовності:

I етап – дослідження попиту та пропозиції на ті, чи інші страхові послуги;

II етап – застосування комплексу маркетингових заходів на ринку страхових послуг;

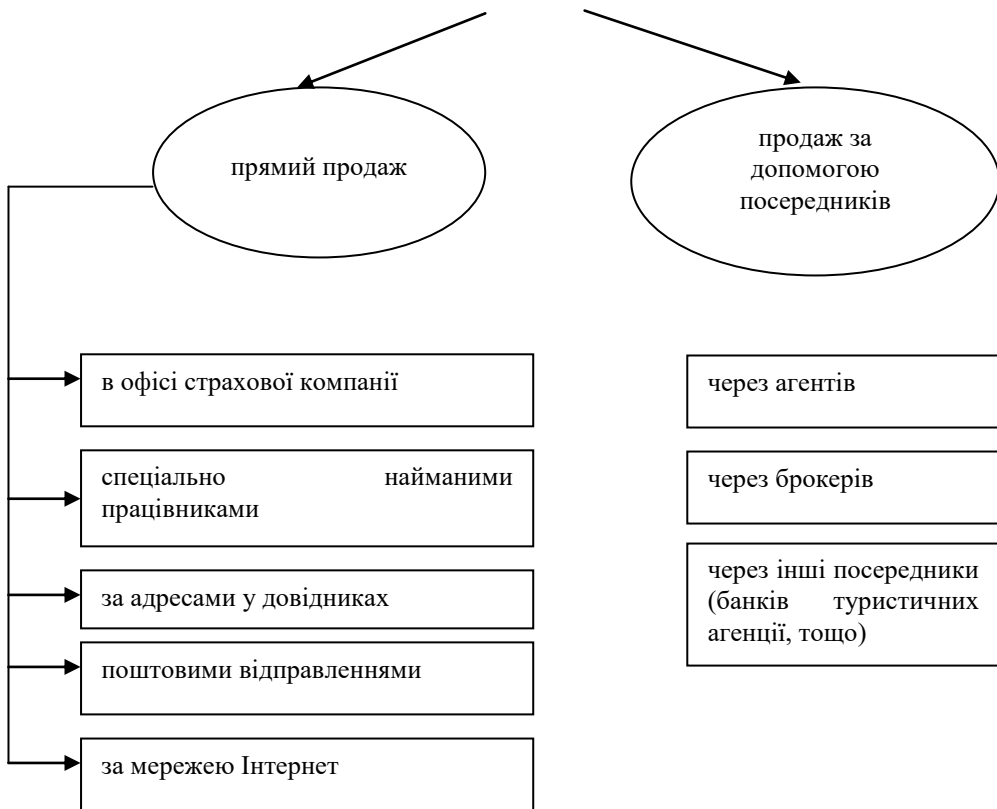
III етап – реалізація страхових послуг.

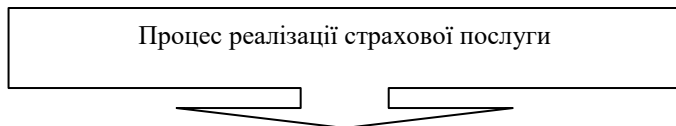
1.2. Системи реалізації страхових послуг. Права і обов'язки страхових посередників

Страхові послуги реалізуються через:

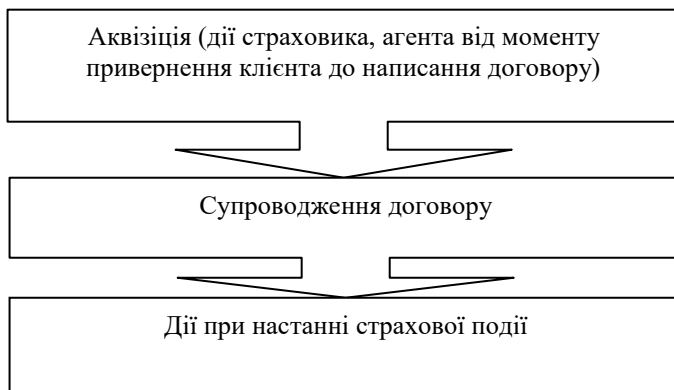

Страхові агенти та брокери виконують посередницьку функцію по продажу страхових послуг. Вони реалізують готовий страховий продукт і не мають впливу на його якість.

Ключова відмінність брокера від агента – його незалежність від страховика. Принципи взаємодії брокерів та агентів зі страховиками зазначені у Законі України про страхування.

Весь процес реалізації від стадії розробки окремих видів страхування до стадії їх кінцевої реалізації у вигляді надання страхових послуг перебуває під постійним контролем з боку страховика та державного регулятора у сфері страхування (Держфінпослуг).

1.3. Ринок страхових послуг: сучасний стан та перспективи розвитку

Забезпечення процесу купівлі – продажу страхових послуг потребує формування страхового ринку, який розглядається як певне суспільне середовище щодо формування попиту і пропозиції на страховий захист, як форми взаємозв'язку суб'єктами страхових правовідносин.

Основними законами розвитку ринку страхових послуг слід вважати:

- закон попиту і пропозиції;
- закон вартості;
- закон конкуренції.

До ключових принципів функціонування ринку страхових послуг належать:

- верховенство права;
- надійність і гарантія страхового захисту;
- свобода вибору для страхувальників умов надання страхових послуг, форм і об'єктів страхового захисту;
- стабільність;
- демонополізація ринку страхових послуг.

Рівень розвитку ринку страхових послуг можна охарактеризувати за допомогою наступних показників:

1. кількість укладених договорів страхування;
2. сума страхових премій;
3. сума страхових виплат;
4. відношення виплат до премій;
5. страхові платежі на душу населення;
6. страхові виплати на душу населення;
7. обсяг сплачених статутних фондів;
8. обсяг сформованих страхових резервів;
9. сума переданих премій у перестраховання.

Ринок страхових послуг в Україні постійно розвивається і має позитивну тенденцію свого розвитку. Загальна кількість страхових компаній становить 442, у тому числі СК «life» - 64 компанії, СК «pop-life» - 378 компаній.

Подальший інтенсивний розвиток ринку страхових послуг в Україні можливий за таких умов:

1. підвищення страхової культури серед громадян;
2. використання страхування як дієвого інструменту мінімізації ризиків в усіх сферах суспільного життя;
3. залучення довгострокових фінансових ресурсів, що формуються у сфері страхування та їх трансформацію в реальний сектор економіки;
4. прискорення мобілізації капіталу страхової компанії;
5. формування кадрового потенціалу для страхової діяльності.

1.4. Правові засади регулювання ринку страхових послуг в Україні

Державне регулювання страхової діяльності включає комплекс методів (правових, адміністративних, фінансово-економічних, інвестиційних й соціальних), спрямованих на розвиток ринку страхових послуг та забезпечення сприятливих умов для проведення страхової діяльності.

Правове регулювання страхової діяльності здійснюється на підставі норм, визначених Конституцією України, Податковим Кодексом України, Цивільним Кодексом України, Господарським Кодексом України, Повітряним Кодексом України, Законами України: «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг»; «Про недержавне пенсійне забезпечення» й «Про оподаткування прибутку підприємств». Базовим законодавчим актом є Закон України «Про страхування», а також «Про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів», «Про особливості страхування сільськогосподарської продукції з державної підтримки», «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб» та ін..

Центральним органом виконавчої влади, що здійснює правове регулювання страхової діяльності, є Кабінет Міністрів України. Наглядним органом є Міністерство фінансів України в особі Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг, а також Департамент страхового нагляду.

Окрім зазначених органів регулюючі функції також виконують:

- *Національний банк України* – здійснює валютне регулювання;
- *Державне податкова служба України* – здійснює податкове регулювання;
- *Антимонопольний комітет* – змінює нагляд за недопущенням монопольного становища тієї чи іншої страхової компанії щодо конкретних видів страхування;
- *Державна служба України з питань регуляторної політики та розвитку підприємства* – здійснює регуляторну діяльність на ринку страхових послуг;
- *Національна комісія з цінних паперів і фондового ринку* – здійснює нагляд за акціонерними товариствами.

Адміністративне регулювання здійснюється з метою координації дій між страховими організаціями, страховими брокерами, страхувальниками і державою в особі органу державного нагляду з

питань ліцензування і контролю за діяльністю страхового ринку, а також органів антимонопольного регулювання.

Фінансово-економічне регулювання страхової діяльності проводиться заради визначення та встановлення науково обґрунтованої величини централізованих страхових резервних фондів страховикам з метою оптимізації його діяльності та забезпечення надійності страхових операцій.

Регулювання інвестиційних потоків у процесі надання страховиком страхових послуг у нього формуються значні фінансові ресурси, які можуть бути трансформовані в інвестиційний потенціал страхової компанії.

Соціальне регулювання базується на забезпеченні громадян та підприємницьких структур гарантіями захисту їхніх майнових інтересів у разі настання непередбачуваних подій, відшкодуванні понесених ними збитків, а також надати можливість беззбитково займатися комерційною діяльністю й жити без відчуття страху щодо втрати своїх майнових інтересів.

Питання до обговорення

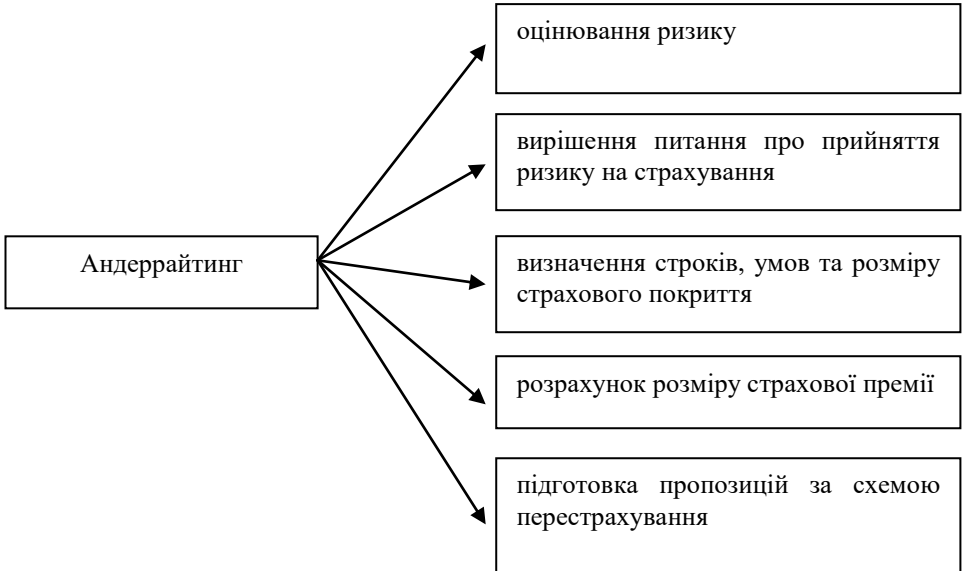
1. Які основні послуги надають страхові компанії?
2. У чому полягає специфічність страхової послуги як товару?
3. Які принципи функціонування ринку страхових послуг?
4. Які основні умови інтенсивного розвитку страхових послуг в Україні?
5. Охарактеризуйте страхові послуги, що надаються страховими компаніями.
6. Якими показниками характеризується рівень розвитку ринку страхових послуг?
7. Якими об'єктивними причинами зумовлена необхідність правового регулювання ринку страхових послуг в Україні?
8. Назвіть методи правового регулювання страхової діяльності.

ТЕМА 2. ПОРЯДОК УКЛАДЕННЯ ТА ВЕДЕННЯ СТРАХОВОЇ УГОДИ

- 2.1. Етапи проходження страхової угоди. Андеррайтинг
- 2.2. Укладання договору страхування
- 2.3. Врегулювання вимог страховика щодо відшкодування збитків. Дії страховика та страхувальника при настанні страхового випадку

2.1. Етапи проходження страхової угоди. Андеррайтинг

Андеррайтинг завершується або відмовою в страхуванні, або підписанням договору страхування.

2.2. Укладання договору страхування

Договір страхування (Закон України “Про страхування” ст.16) письмова угода між страховиком та страхувальником, згідно з якою страховик бере на себе обов’язок при настанні страхового випадку здійснити страхове відшкодування страхувальнику чи іншій особі, зазначеній в договорі страхування страхувальником, на користь якої укладено страховий договір, а страхувальник зобов’язується сплачувати страхові платежі у визначені терміни та виконувати інші умови договору.

Розповсюдженою формою страхового договору є страхові поліси та страхові сертифікати, які спеціально розробляються та виготовляються для продажу ідентичних страхових послуг.

Договір страхування повинен мати:

- ✓ назву документа;
- ✓ назву та адресу страховика;

- ✓ прізвище, ім'я та по батькові, страхувальника та застрахованого, їхні адреси;
- ✓ об'єкти страхування;
- ✓ розмір страхової суми;
- ✓ перелік страхових випадків;
- ✓ розмір страхової премії;
- ✓ строк дії договору;
- ✓ порядок зміни чи припинення договору;
- ✓ права та обов'язки сторін;
- ✓ інші умови договору;
- ✓ підписи сторін.

Згідно із законодавством (ст.17) договори страхування укладаються відповідно до *Правил страхування*. Правила страхування розробляються страховиком окремо по кожному виду страхування та Держфінпослуг при отриманні відповідної ліцензії.

2.3. Врегулювання вимог страховика щодо відшкодування збитків. Дії страховика та страхувальника при настанні страхового випадку

При настанні страхового випадку страхувальник повинен подати заяву, в якій обов'язково визначається:

- ✓ дата і місце настання страхового випадку;
- ✓ відомості про настання страхового випадку;
- ✓ дата і місце страхування, номер поліса;
- ✓ перелік матеріалів, які страхувальник надає страховику.

Прийнявши заяву та інші документи, страховик веде розслідування обставин страхового випадку. В цих умовах значну роль при страхуванні автотранспорту відіграють дії аварійного комісара.

Основні факторами, що визначають страхові виплати:

- факт настання страхового випадку;
- документальне підтвердження факту настання страхового випадку;
- встановлення причин та обставин настання страхового випадку;

- відповідність страхового випадку встановленому обсягу страхової відповідальності;
- обумовлені в договорі наслідки настання страхового випадку;
- страхова сума (або її частина), яка підлягає виплаті;
- визначення розміру страхової виплати та її конкретного одержувача.

Дуже важливим для страховика є право на суброгацію (регрес) та франшиза.

Суброгація – це перехід до страховика, який відшкодував страхові збитки, права на отримання компенсації з особи, чи осіб, винних у настанні страхового випадку.

Страхове відшкодування не може перевищувати розміру прямих збитків страхувальника і залежить від системи страхування.

Питання до обговорення

1. Розкрийте етапи проходження страхової угоди.
2. Які атрибути є обов'язковими для договору страхування.
3. Яку роль виконують правила страхування?
4. Які методи та системи страхування застосовуються в Україні?
5. У чому полягає зміст повного та часткового методів страхування?
6. Який порядок розрахунку страхового відшкодування за різними системами?
7. Яку роль відіграє франшиза та регрес у страхуванні?
8. Які дії повинен виконати страхувальник при настанні страхового випадку?
9. Дії страховика при настанні страхового випадку.

ТЕМА 3. СТРАХУВАННЯ ЖИТТЯ ТА ПЕНСІЙ

3.1. Необхідність і значення страхового захисту життя та пенсій громадян, його особливості. Сучасний стан страхування життя та пенсій в Україні

3.2. Види страхування життя

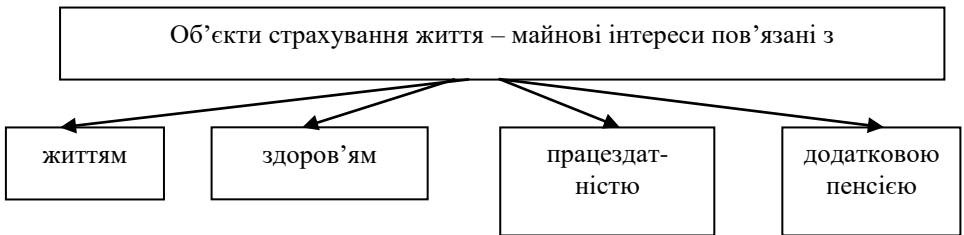
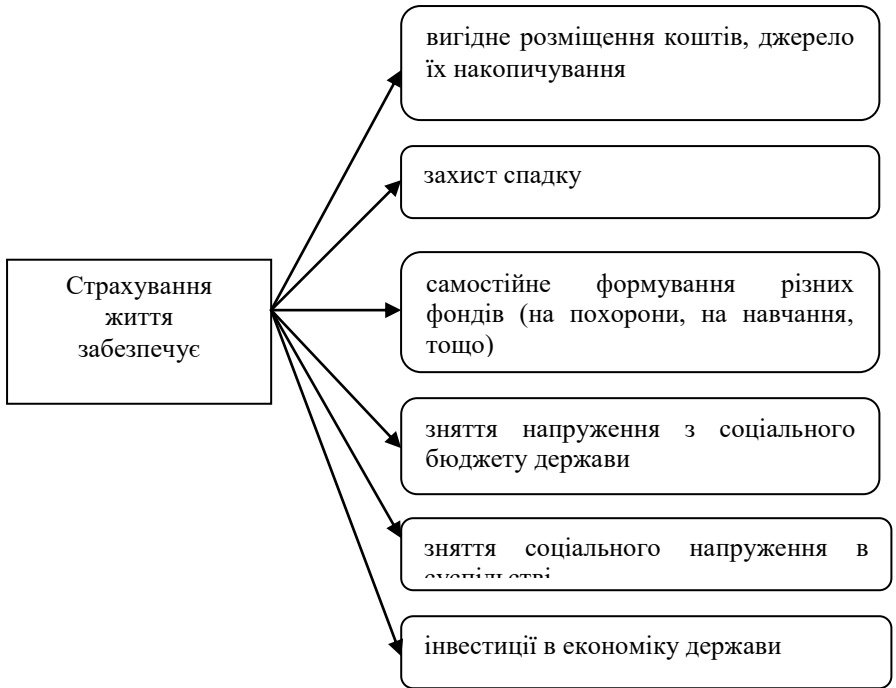
3.3. Страхування ренти і пенсій

3.1. Необхідність і значення страхового захисту життя та пенсій громадян, його особливості. Сучасний стан страхування життя та пенсій в Україні

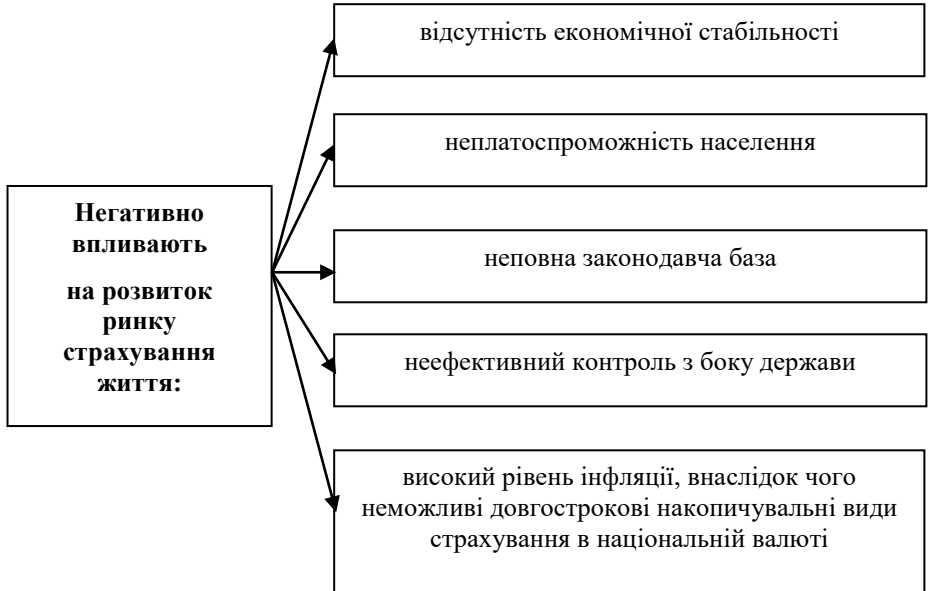
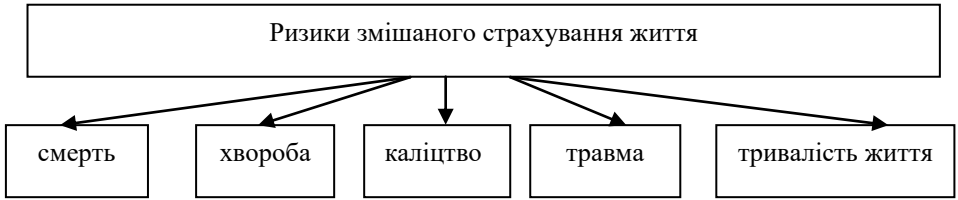
Страхування життя - підгалузь особистого страхування, яка є формою захисту від ризиків, що загрожують життю, здоров'ю, працездатності людини.

Страхування життя відноситься до накопичувального страхування, при цьому тимчасово вільні кошти акумулюються у страховому фонді та являється важливим джерелом інвестицій в економіку держави.

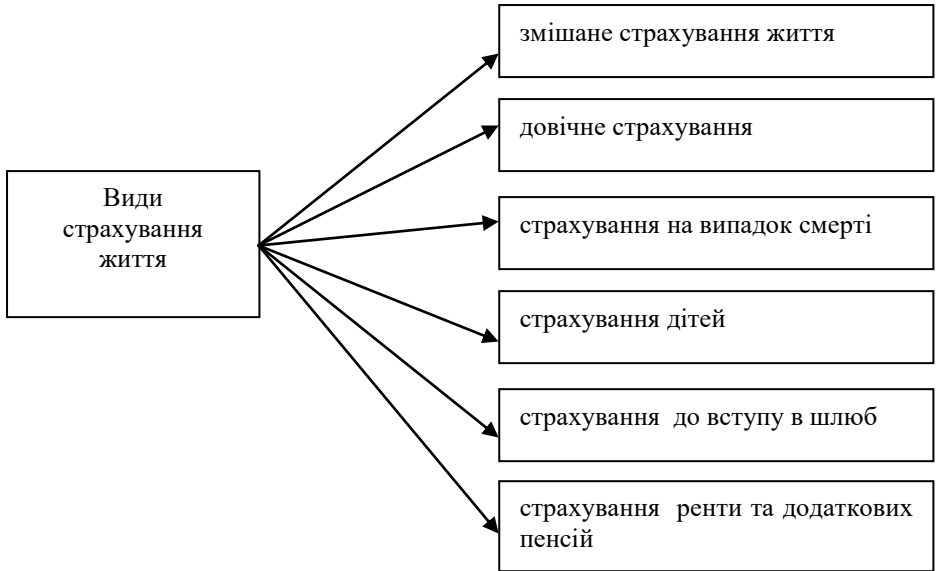

Страхування життя в Україні на ринку страхових послуг має найменшу частку – 1%, тоді як у розвинених державах цей показник перевищує 70%. Лише 45 страхових компаній мають ліцензію на проведення операцій по страхуванню життя, але реально цим страхуванням займається лише 15 компаній.

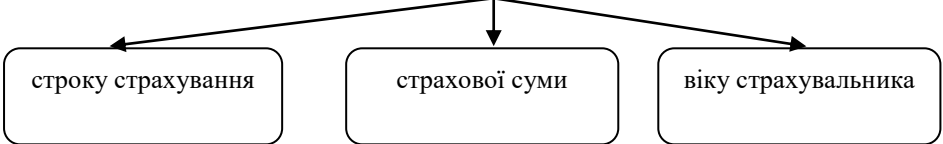

3.2. Види страхування життя

Як визначити вартість об'єкта страхування? Життя не має вартості, тому об'єкти страхування життя не мають абсолютного критерію, її визначення залежить від бажання та платоспроможності страхувальника

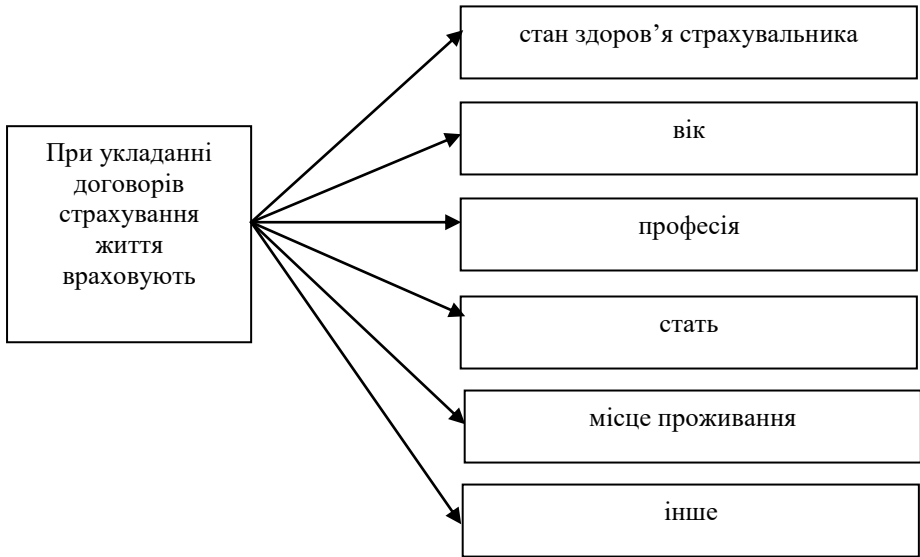

Розмір внесків по договору змішаного страхування життя встановлюється в залежності від

Страхова сума є фіксованою і встановлюється за згодою між страховиком та страхувальником

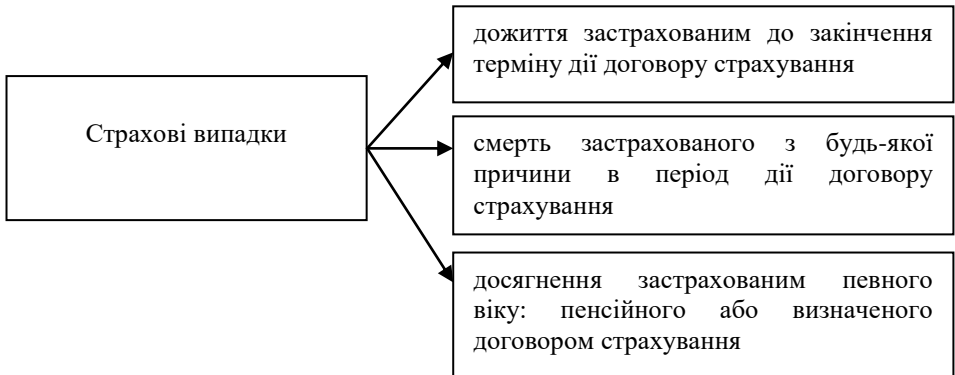
Страховання життя передбачає одноразове або розстрочену виплату страхової суми, за умови настання страхового випадку.

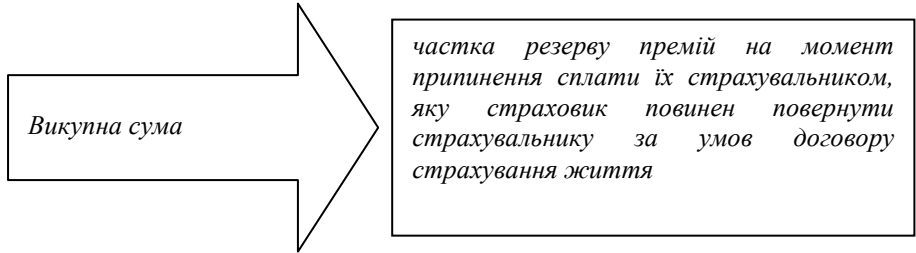

На базі цих свідчень будуються таблиці смертності, за якими страховики визначають розмір страхової премії, яку повинен сплатити страхувальник одноразово або в розстрочку.

Договори страхування життя, за звичай, укладаються на довгостроковий термін: 3, 5, 10, 20 і більше років.

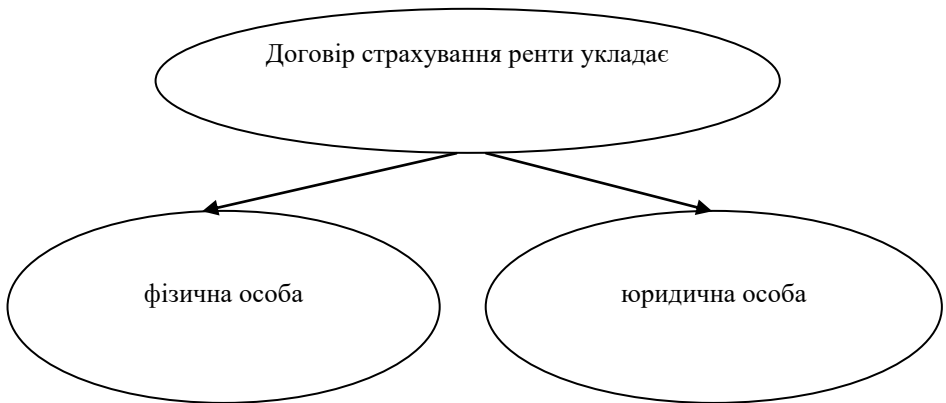
Страховальниками за цими договорами можуть бути виключно фізичні особи.

3.3. Страхування ренти і пенсій

Метою страхування ренти є забезпечення страхувальникові звичайного для нього матеріального стану незалежно від змін, які пов'язані зі станом здоров'я, зменшенням або втратою працездатності, старістю.

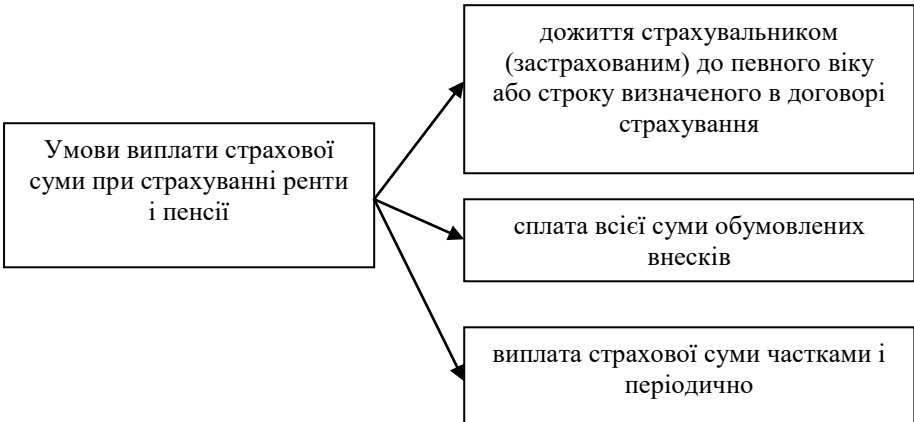

При страхуванні ренти та пенсій стан здоров'я фізичної особи не оговорюється.

Найбільш поширеним видом страхування ренти є *страхування додаткових пенсій*.

Пенсійне забезпечення в більшості країн світу здійснюється за рахунок державних пенсійних систем (у межах соціального

страхування) пенсійними фондами і страховими компаніями та іншими фінансовими установами.

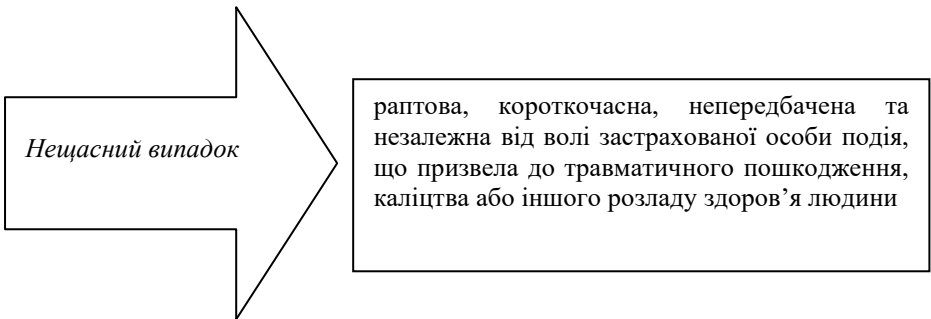
Питання до обговорення

1. Які особливості властиві сфері страхування життя?
2. Охарактеризуйте види страхування життя?
3. Що враховується страховими компаніями при укладенні договору страхування життя?
4. Як встановлюється страхова сума при страхуванні життя? Від чого вона залежить?
5. Охарактеризуйте стан страхування життя в Україні.
6. Який стан має страхування пенсій в Україні?

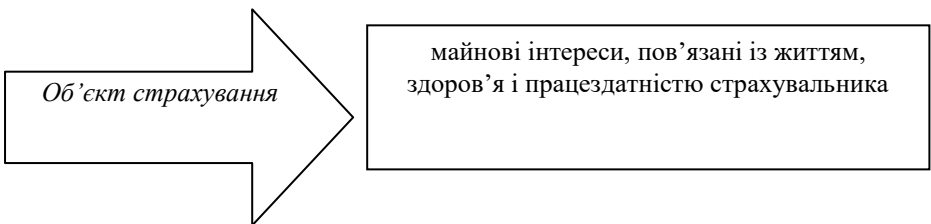
ТЕМА 4. СТРАХУВАННЯ ВІД НЕЩАСНИХ ВИПАДКІВ

- 4.1. Необхідність і значення страхового захисту громадян від нещасних випадків
- 4.2. Обов'язкові види страхування від нещасних випадків та умови їх проведення
- 4.3. Добровільні види страхування від нещасних випадків та умови їх проведення
- 4.4 Послуги асистансу та їх застосування в Україні

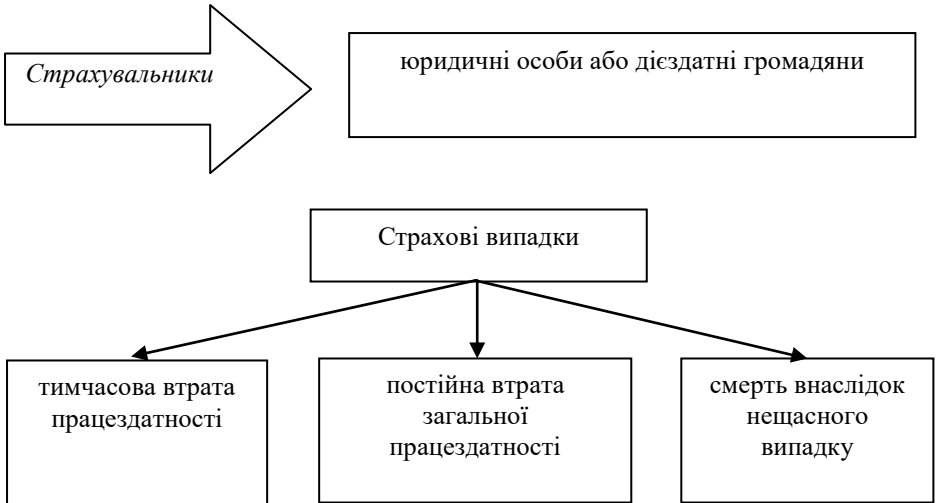
4.1. Необхідність і значення страхового захисту громадян від нещасних випадків

Страхування від нещасних випадків, на відміну від страхування життя, є ризиковим видом страхування.

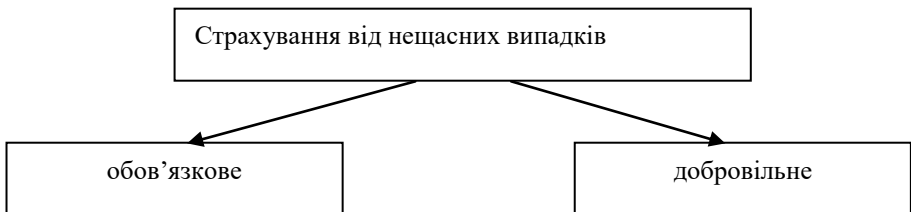

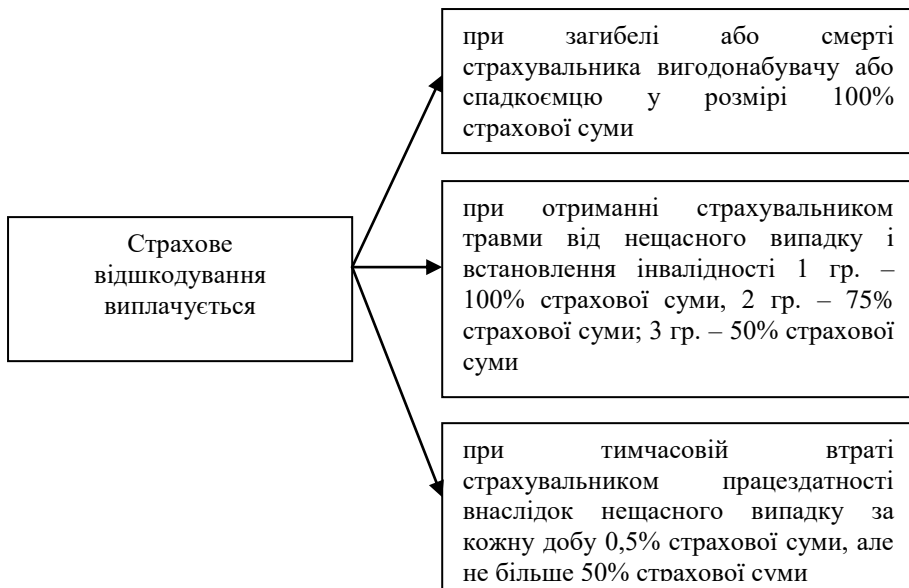
При укладанні договорів страхування враховується:

- ✓ професія та умови роботи;
- ✓ вік та стан здоров'я;
- ✓ заняття спортом, хобі, керування автомобілем;
- ✓ мотоциклом та інші заняття застрахованого.

Найважливішим критерієм відбору ризику й встановлення страхових тарифів є професія.

Крайній вік страхувальника майже всі страхові компанії схильні визначити не вищим ніж 65 років.

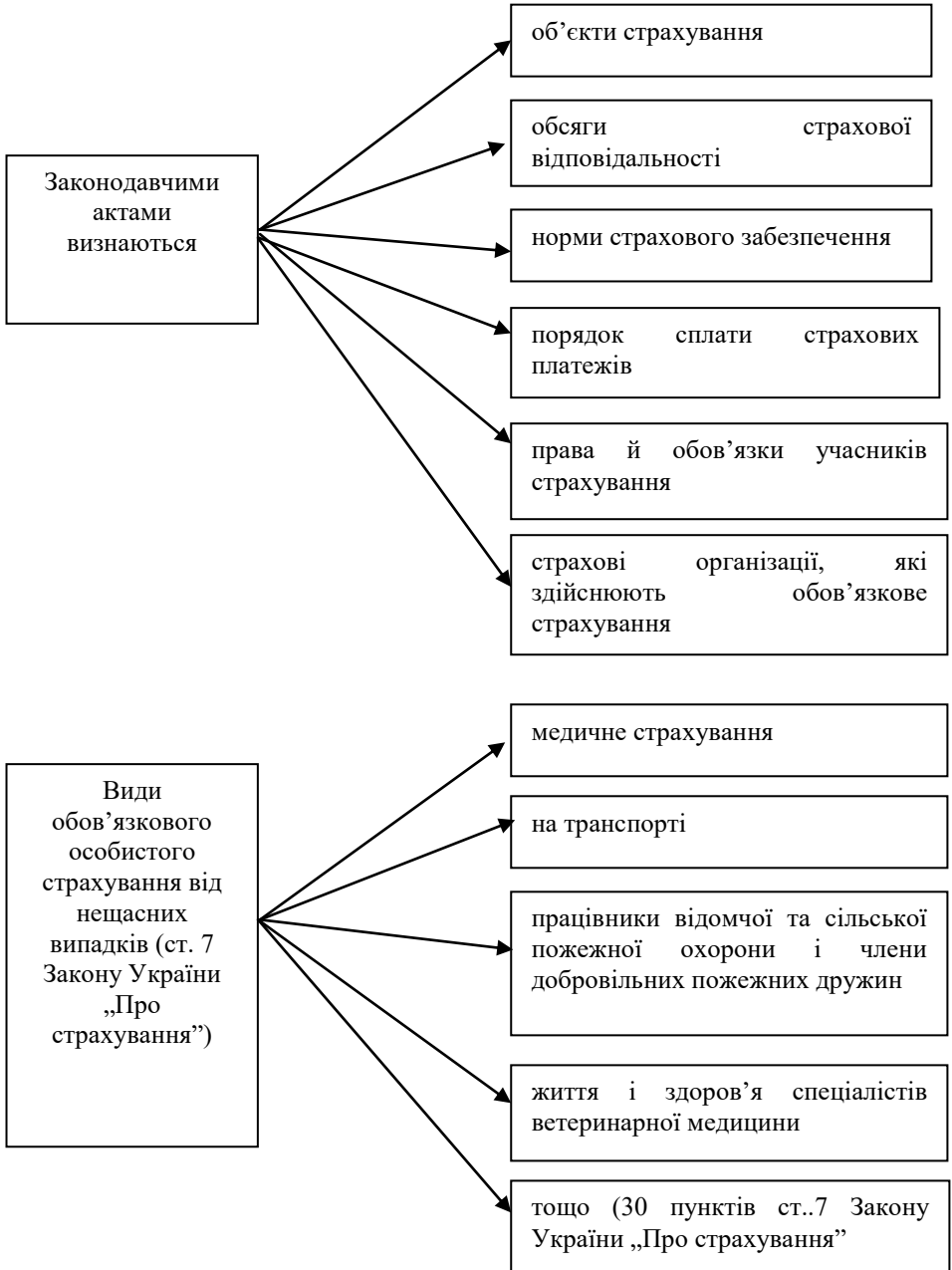
4.2. Обов'язкові види страхування від нещасних випадків та умови їх проведення

Обов'язкову форму страхування від нещасних випадків встановлює держава з метою захисту інтересів не лише окремих страхувальників, а й усього суспільства.

У відповідності до Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про страхування»» (2, 3, 4, 5, 6, 13, 19, 44 ст.7) визначено види обов'язкового (особистого) страхування від нещасних випадків, які регулюються Постановами Кабінету Міністрів України.

Обов'язкове страхування бюджетних установ і організацій здійснюється за рахунок коштів, передбачених на цю мету в кошторисах на їх утримання.

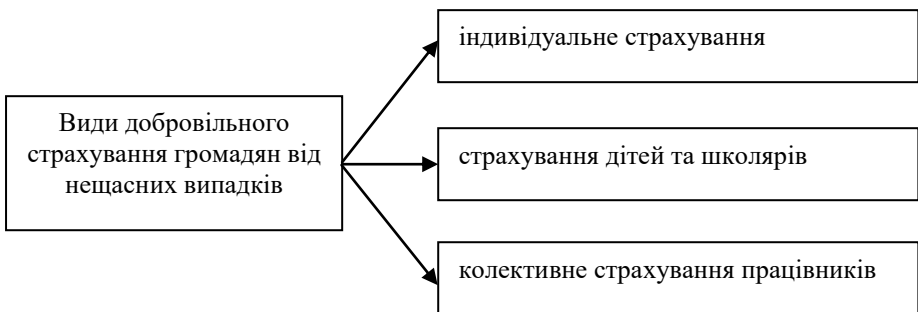
Страхові платежі вносяться страхувальниками один раз на рік у термін, передбачений договором. Їх розмір становить 0,01 неоподаткований мінімум доходів громадян за кожного застрахованого працівника.

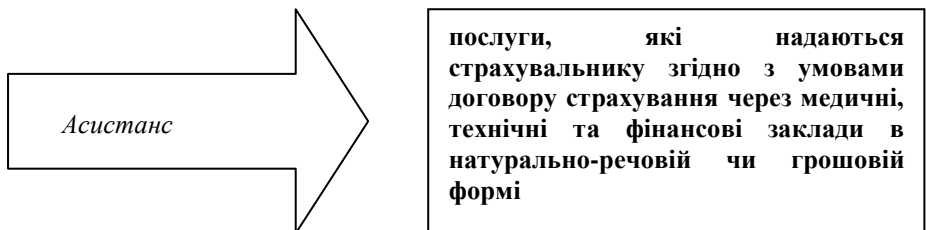
4.3. Добровільні види страхування від нещасних випадків та умови їх проведення

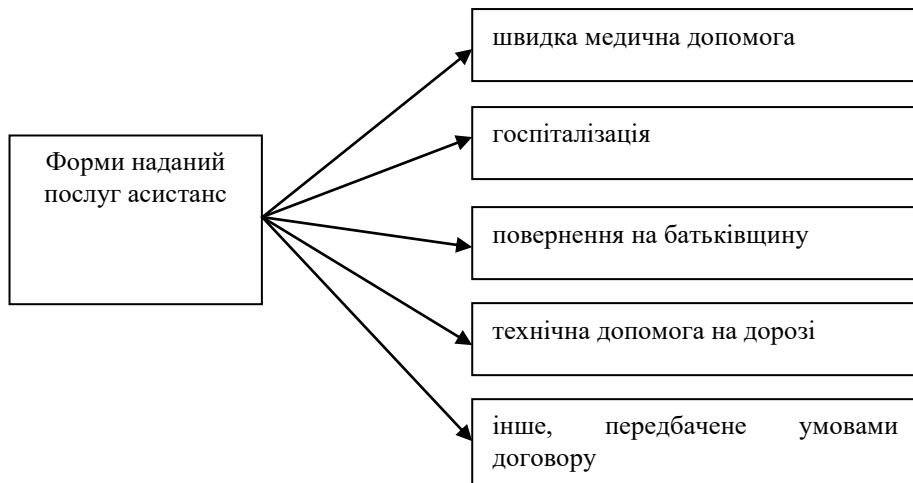
Основною метою добровільного страхування від нещасних випадків є відшкодування збитків застрахованому внаслідок нещасного випадку, що не може бути відшкодовано по обов'язкових видах страхування.

Кожна страхова компанія може встановлювати свій перелік нещасних випадків і пропонувати свої умови страхування.

4.4 Послуги асистансу та їх застосування в Україні

Відношення між страховиками та компаніями, які надають послуги асистанса, визначаються на договірній основі.

Питання до обговорення:

1. У чому необхідність страхування від нещасних випадків?
2. Що таке нещасний випадок та які критерії відбору ризику, використовуються страховими компаніями при вирішенні питання про укладення договору страхування?
3. Ким встановлюється обов'язкова форма страхування від нещасних випадків? Яка її мета?
4. На яких засадах страхуються пасажери від нещасних випадків на транспорті?
5. З якою метою проводиться добровільне страхування від нещасних випадків?
6. Охарактеризуйте сучасний стан страхування від нещасних випадків в Україні.
7. Що таке послуги асистансу та як їх застосовують в Україні?

ТЕМА 5. МЕДИЧНЕ СТРАХУВАННЯ

- 5.1. Необхідність, розвиток і сучасний стан медичного страхування. Суб'єкти страхування та відносини між ними
- 5.2. Обов'язкове медичне страхування
- 5.3. Добровільне медичне страхування
- 5.4. Медичне страхування громадян, які виїжджають за кордон

5.1. Необхідність, розвиток і сучасний стан медичного страхування. Суб'єкти страхування та відносини між ними

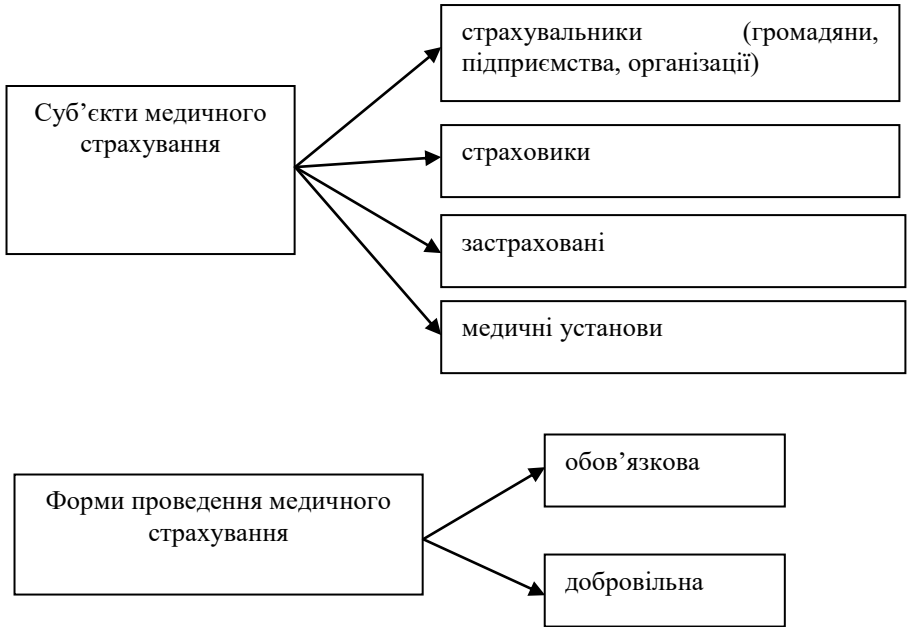
Медичне страхування – це форма соціального захисту інтересів громадян у разі втрати ними здоров'я з будь-якої причини. Воно пов'язане з компенсацією витрат громадянам, зумовлених оплатою медичної допомоги та інших витрат, пов'язаних із підтримкою здоров'я.

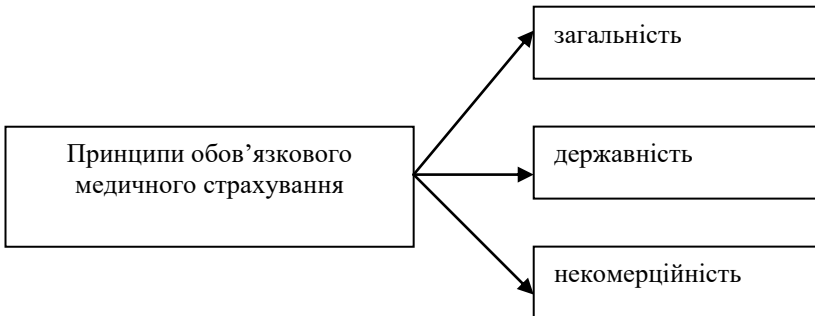
Основна особливість медичного страхування – це його адресність, тобто фінансування медичних заходів не загалом, а спрямованих на конкретного громадянина.

Страхові послуги з медичного страхування можуть надаватися як в обов'язковій, так і в добровільній формах.

Схожість існуючих форм медичного страхування полягає в тому, що вони спрямовані на формування, розподіл та перерозподіл грошових коштів страхувальників заради забезпечення джерел фінансування їх медичних потреб.

5.2. Обов'язкове медичне страхування

Обов'язкова форма медичного страхування має риси соціального страхування, оскільки порядок його проведення визначається державним законодавством.

Для обов'язкового медичного страхування характерне те, що сплата страхувальником внесків здійснюється у встановлених розмірах і у встановлений час, а рівень страхового забезпечення однаковий для всіх застрахованих.

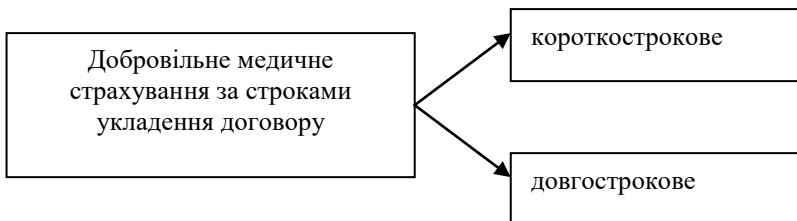
Страхові платежі, сплачувані громадянами та юридичними особами, мають форму податку.

В основу проведення обов'язкового медичного страхування закладаються програми обов'язкового медичного обслуговування. Ці програми визначають обсяги й умови надання медичної та лікувальної допомоги населенню. Програма охоплює мінімально необхідний перелік медичних послуг, гарантованих кожному громадянину, який має право ними користуватись.

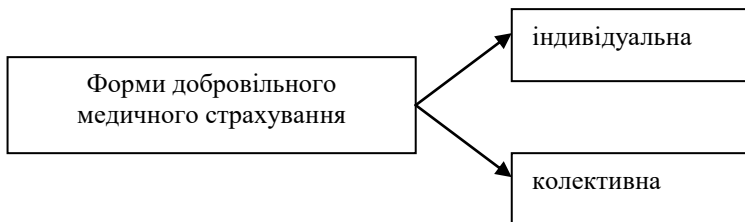
Система обов'язкового медичного страхування дає право страхувальнику на одержання медичних послуг, перелік і обсяг яких установлюється програмами обов'язкового медичного страхування. У договорі обов'язкового медичного страхування визначається, що страхова організація бере на себе зобов'язання з оплати медичних послуг та інших послуг, що їх буде надано застрахованому згідно з програмою обов'язкового медичного страхування.

5.3. Добровільне медичне страхування

Добровільне медичне страхування є доповненням до обов'язкового. Воно базується на залученні вільних коштів підприємств, організацій і населення до сфери охорони здоров'я.

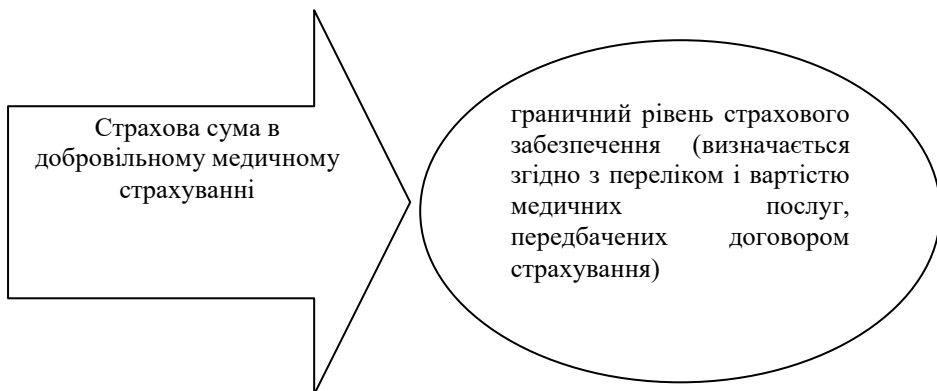

Обсяг зобов'язань страховика за договором добровільного медичного страхування визначається переліком страхових випадків, у разі настання яких у страховика виникає обов'язок провести страхову виплату.

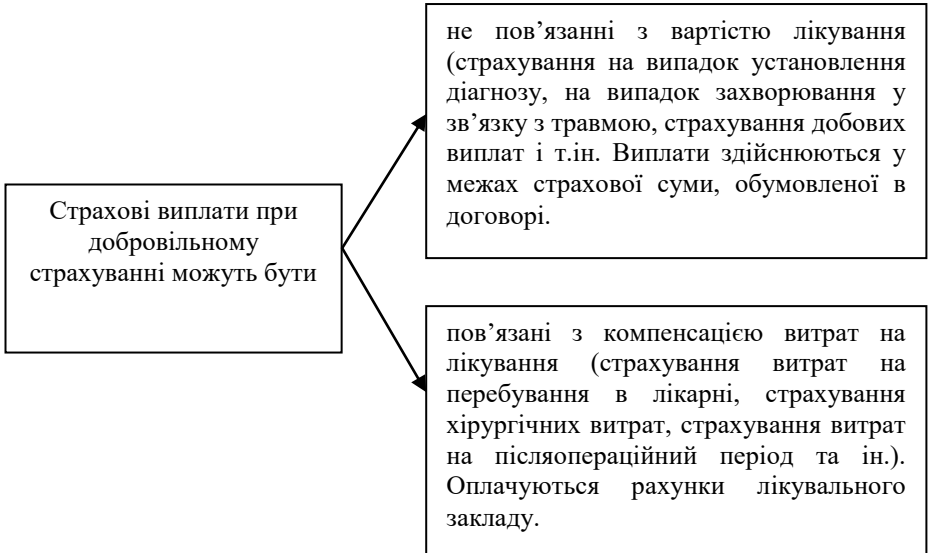
При укладенні договору страхувальником обирається програма добровільного медичного страхування.

Страхові внески в добровільному медичному страхуванні залежать від:

- обраної програми добровільного страхування;
- рівня страхового забезпечення;
- строку страхування;
- тарифної ставки та інших умов страхування.

Існують різні види послуг добровільного медичного страхування, які відрізняються за страховими випадками та порядком виплат.

Для застрахованих найбільший інтерес становлять види страхування, які гарантують не лише оплату, а й можливість одержати медичну допомогу.

5.4. Медичне страхування громадян, які виїжджають за кордон

Починаючи з другої половини ХХ ст. у міжнародній страховій практиці почали укладати договори страхування (Асистанс). Взагалі аситування розглядається як взаємопов'язаний комплекс послуг з надання клієнтові негайної медичної та технічної допомоги, спрямованої на задоволення потреб людей, які опинилися у скрутній ситуації.

Співробітництво страхувальника та страховика з асистанською компанією дозволяє здійснювати цілодобову координацію надання допомоги застрахованим особам та контролювати процес витрат для страхових компаній. З практичної точки зору система «Асистанс» забезпечує координацію зусиль страховика щодо виконання ним своїх обов'язків перед страхувальником.

Умови медичного страхування осіб, які від'їжджають за кордон можуть передбачати відповідальність страховика у разі потреби медичного транспортування хворого до найближчої або спеціалізованої лікарні; транспортування в країну проживання з медичним супроводом; репатріацію тіла застрахованого; дострокове повернення; екстрену стоматологічну допомогу; юридичну допомогу тощо.

У свою чергу на асистанські компанії покладаються такі обов'язки: цілодобово приймати заяви від застрахованих осіб зручною для них мовою; укласти договори з медичними та технічними організаціями для швидкого реагування у разі необхідності; виступати незалежним експертом при оцінці страхового випадку тощо.

Найважливішим елементом страхування громадян, що від'їжджають закордон, є страхування невідкладної допомоги. Страхова сума при страхуванні громадян, що від'їжджають за кордон встановлюється на максимальному рівні, який може бути відшкодований застрахованому у разі настання страхового випадку, й встановлюється франшиза.

Питання до обговорення

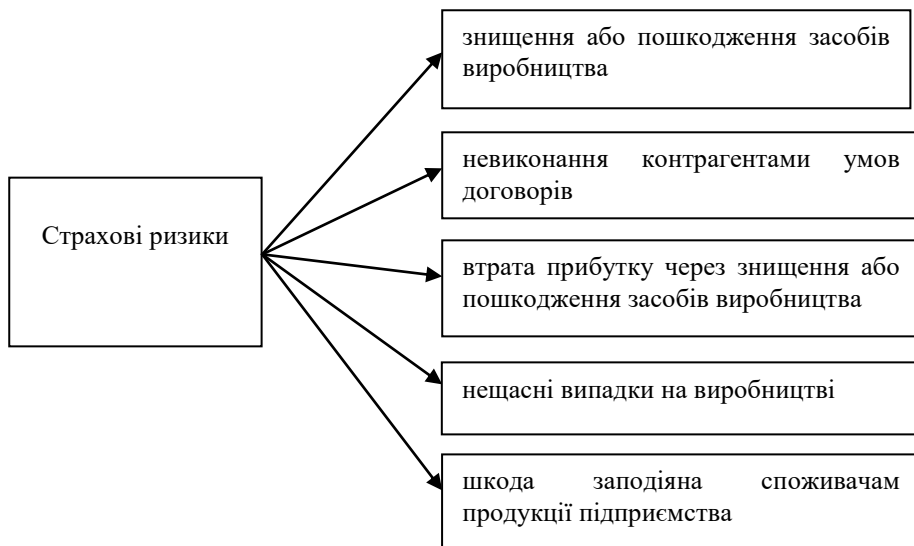
1. Що таке медичне страхування і в чому полягає його необхідність?
2. Які ви знаєте форми проведення медичного страхування?
3. На яких принципах базується обов'язкове медичне страхування?
4. На прикладі програм добровільного медичного страхування деяких українських страхових компаній розкрийте обсяг страхового захисту, гарантованого застрахованим особам.
5. Розкрийте переваги соціальної системи охорони здоров'я.
6. Від чого залежать страхові внески при добровільному медичному страхуванні?

ТЕМА 6. СТРАХУВАННЯ МАЙНА ТА ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ

- 6.1. Роль страхування у забезпеченні потреб підприємця в страховому захисті
- 6.2. Страхування від вогню та інших небезпек
- 6.3. Страхування відповідальності товаровиробника
- 6.4. Страхування від перерв у виробництві внаслідок знищення або пошкодження майна
- 6.5. Страхування професійної відповідальності
- 6.6. Страхування екологічних ризиків

6.1. Роль страхування у забезпеченні потреб підприємця в страховому захисті

Підприємницькі ризики - ризики виникають при будь-яких видах підприємницької діяльності, пов'язаних з виробництвом продукції, товарів і послуг, їх реалізацією; товарно-грошовими і фінансовими операціями; комерцією, а також здійсненням науково-технічних проєктів.

Страховання підприємницьких ризиків проводиться у добровільній формі.

Види страхування підприємницьких ризиків:

- ✓ страхування від вогню та інших небезпек;
- ✓ страхування від перерви у виробництві внаслідок знищення або пошкодження застрахованого майна;
- ✓ страхування відповідальності товаровиробника за якість продукції що виробляється;
- ✓ страхування відповідальності за забруднення навколишнього середовища (екологічне страхування);
- ✓ страхування відповідальності роботодавців;
- ✓ інші.

6.2. Страхування від вогню та інших небезпек

Об'єктами страхування є майнові інтереси, пов'язані з володінням, користуванням та розпорядженням такими видами майна:

- будівлями, спорудами, устаткуванням, інвентарем, товарно-матеріальними цінностями, готовою продукцією, сировиною, матеріалами та іншим майном, що належить підприємству та відображено у його балансі;

- майном, отриманим за договором лізингу, оренди (якщо воно не застраховане в орендодавця) чи прийнятим від інших організацій або населення;

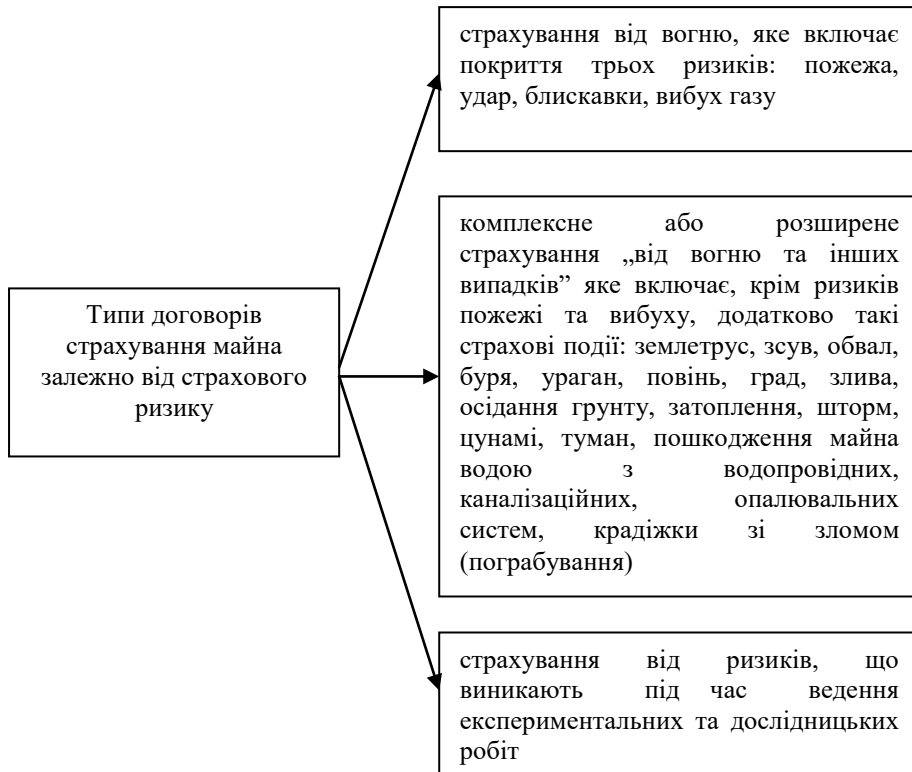
- майном придбаним у кредит.

При страхуванні підприємницьких ризиків укладаються як основні так і додаткові договори. За основними договорами страхуванню підлягає майно вказане в п.1, за додатковими—майно вказане в п.2 і 3.

Не приймаються на страхування:

- ✓ гроші готівкою;
- ✓ акції, облігації та інші цінні папери;
- ✓ рукописи, креслярські та ін. документи, бухгалтерські та ділові книги;
- ✓ дорогоцінні метали;

- ✓ технічні носії інформації (магнітні плівки, касети, магнітні диски);
- ✓ майно, яке знаходиться у застрахованому приміщенні, але не належить страхувальнику;
- ✓ будівлі, споруди, які перебувають в аварійному стані чи знаходяться у зоні, якій загрожують обвали, зсуви, повені та ін. стихійні явища.

Страхова сума не може перевищувати дійсної вартості майна, яке страхувальник бажає застрахувати на момент укладання договору страхування.

Розмір страхової премії залежить від:

- ступеня страхового ризику;
- страхового тарифу;

- виду майна та умов зберігання майна;
- технічного стану підприємства;
- виду виробництва;
- обсягу застрахованого майна;
- страхової суми;
- строку страхування;
- форми внесення страхових платежів.

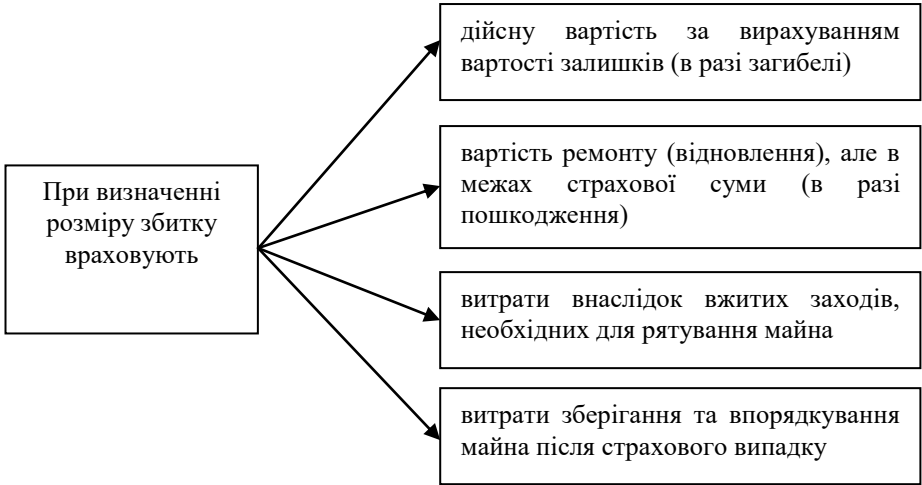
Страхові премії при страхуванні майна підприємств в Україні коливаються від 1,15% до 1% їх вартості, та можуть бути вищими. Страхові премії сплачуються одноразово чи двома або чотирма платежами, але не менше 25% від їх суми.

Договори укладаються на 1 рік чи зазначений період, з щорічним перерахуванням вартості майна і страхової премії.

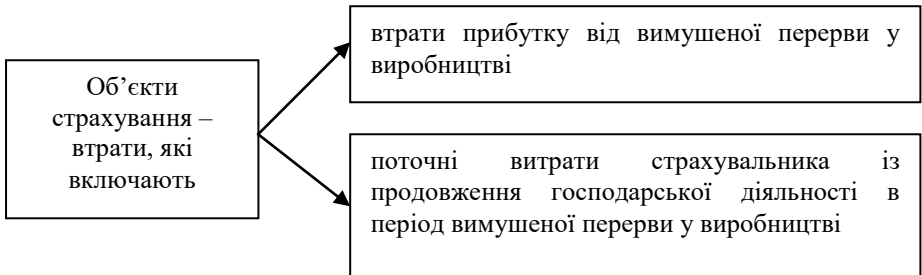
При достроковому припиненні дії договору страхування, страховик повертає страхові премії за вирахуванням витрат на ведення справи.

Для постійних страхувальників мають місце пільги, тобто премія може бути зменшена на 15,20,25,30 %.

Страхове відшкодування = (Збиток * Страхову суму):Вартість майна

Логічним доповненням до вогневого страхування є страхування від перерв у виробництві внаслідок знищення або пошкодження застрахованого майна, яке широко розповсюджене на заході.

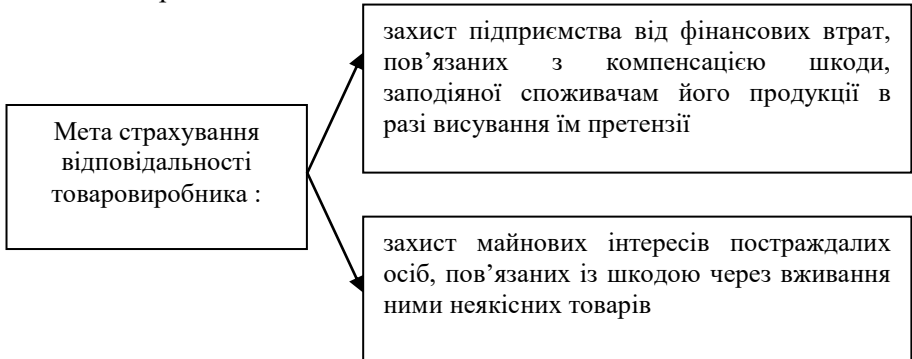
Термін дії договору співпадає із терміном дії договору вогневого страхування. Страхова сума визначається в розмірі бруто – прибутку, який дорівнює сумі власне прибутку та постійних витрат підприємства.

Розмір збитку від перерви у виробництві розраховується за даними бухгалтерського обліку поточних витрат та розміру прибутку за останні 12 місяців. Обсяг збитку залежить не стільки від розміру знищень, скільки від тривалості перерви виробничої діяльності.

6.3. Страхування відповідальності товаровиробника

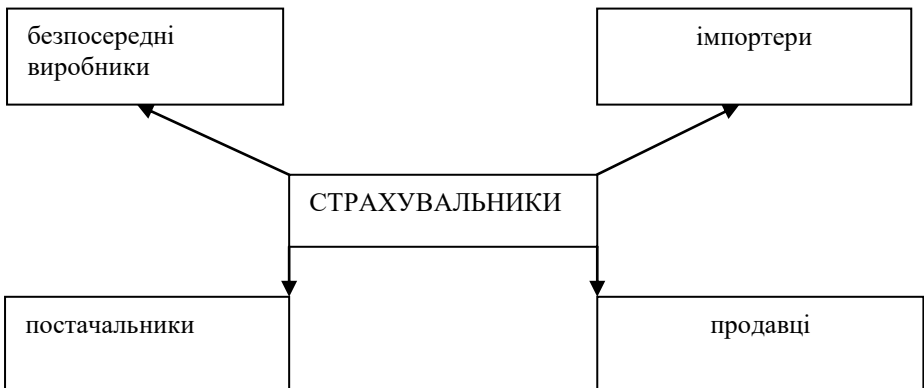
Серйозним підприємницьким ризиком є ризик заподіяння шкоди третім особам через споживання товарів і послуг, що їх виробляє надане підприємство.

Існує декілька видів страхування відповідальності товаровиробника. Страхування відповідальності виробника за якість продукції.

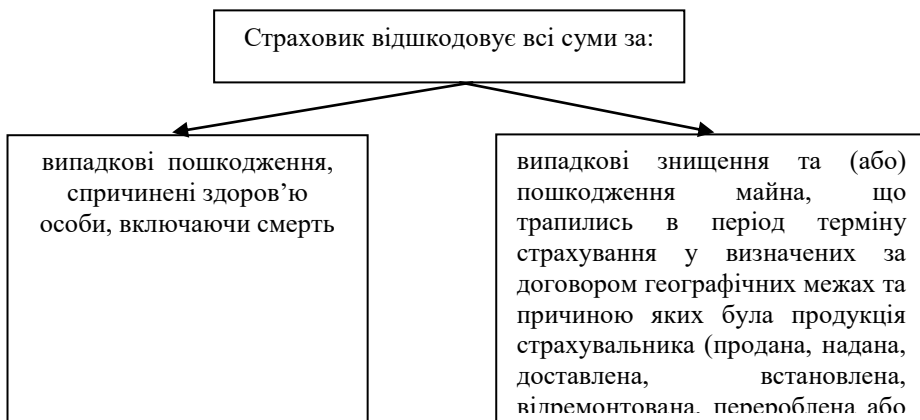
Мета – захист страхувальника від претензій, що можуть бути висунуті споживачами його продукції (послуг) і за які він несе відповідальність згідно з цивільним законодавством.

Страхове покриття надається за збитки, спричинені неякісними дефектними товарами.

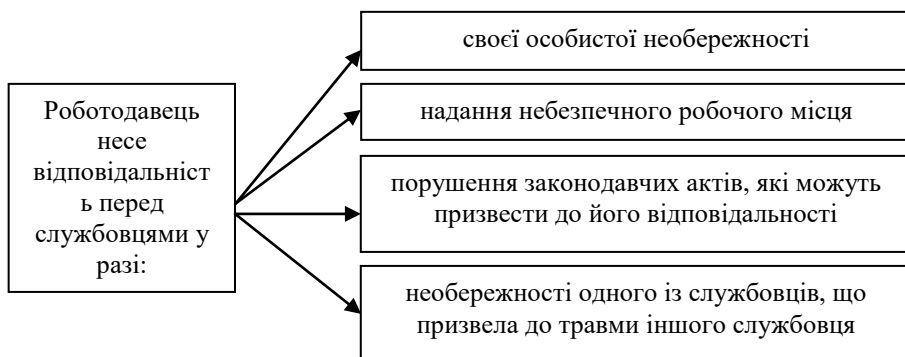

Страхова сума визначається у вигляді ліміту відповідальності.

Страховий тариф встановлюється залежно від розміру товарообігу підприємства – страхувальника. Договори страхування укладаються, як правило на строк, що відповідає гарантійному строку на продукцію даного страхувальника.

Страхування відповідальності роботодавців за збиток, спричинений здоров'ю їх робітників, гарантує страхувальнику відшкодування витрат, яких він може зазнати у випадку тілесного ушкодження або подовженого захворювання осіб, з якими він уклав договір найму, при виконанні ними своїх службових обов'язків.

6.4. Страхування від перерв у виробництві внаслідок знищення або пошкодження майна

Успішна комерційна діяльність будь-якого суб'єкта підприємницької діяльності залежить від безперервного випуску продукції, її продажу або надання послуг.

Метою цього виду страхування є захист підприємств та організацій від втрат, які вони несуть у зв'язку з неможливістю впродовж певного часу здійснювати господарську діяльність у наслідок настання страхових випадків, передбачених договором страхування.

Об'єктом страхування від перерв у виробництві є фінансові втрати під час зупинки, які включають:

- поточні витрати страхувальника з продовження господарської діяльності в період вимушеної перерви у виробництві;
- втрату прибутку внаслідок перерви у виробництві.

Страхова сума в страхуванні від перерв у виробництві внаслідок знищення або пошкодження майна визначається таким чином, щоб вона покривала недоотримання виручки в розмірі прибутку й поточних витрат страхувальника. Вона може також встановлюватись у розмірі, що дорівнює показникам випуску продукції за попередній рік.

Страхова премія за даним видом страхування обчислюється спеціалістами індивідуально для кожного страхувальника з врахуванням особливостей виробництва, ступеня ризику та можливостей швидкого відновлення діяльності.

У страхуванні від перерв у виробництві завжди передбачається франшиза, яка визначається у грошових одиницях або в одиницях часу.

6.5. Страхування професійної відповідальності

Будь яка професійна діяльність пов'язана з ризиком завдання шкоди третім особам. Страхування професійної відповідальності покликане захистити майнові інтереси страхувальника, пов'язані з його обов'язком відшкодувати шкоду, заподіяну третім особам під час здійснення професійної діяльності, й водночас захищає інтереси третіх осіб.

Суб'єктами страхування професійної відповідальності є:

- страховик, який отримав відповідну ліцензію на здійснення такого страхування;
- страхувальник – юридична особа або дієздатний громадянин, які уклали договір страхування;
- треті особи – юридичні особи та дієздатні громадяни, які є споживачами послуг страхувальника, майновим інтересам, життю, здоров'ю, упущеній вигоді яких страхувальником може бути завдано шкоди.

Страховики надають кілька видів страхування професійної відповідальності, найпоширенішими з яких є:

- страхування відповідальності лікарів;
- страхування відповідальності аудиторів і бухгалтерів;
- страхування відповідальності учасників ринку цінних паперів;
- страхування професійної відповідальності нотаріусів;
- страхування професійної відповідальності будівельників;
- страхування від наклепу, поговору та дискредитації тощо.

Страхування здійснюється на випадок виникнення в особи, яка надає професійні послуги, зобов'язань щодо відшкодування прямих матеріальних збитків, завданих третіми особами унаслідок:

- неналежного виконання нею своїх професійних обов'язків;
- порушення положень законодавчих і нормативних актів під час надання професійних послуг.

Договори добровільного страхування професійної відповідальності можуть укладатися на строк від 1 до 12 місяців. Покриваються всі позови, які були подані в період дії договору.

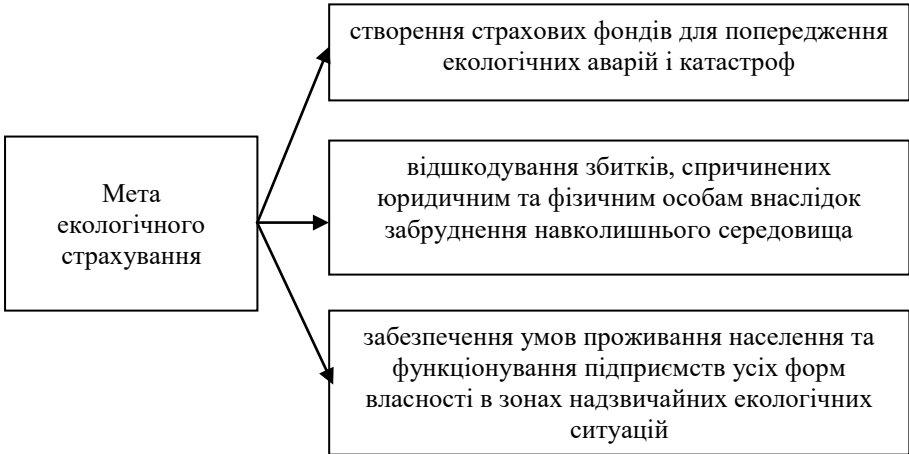
Договір страхування передбачає покриття робіт, які виконуються у межах країни. Під час виконання робіт за кордоном страхувальник має право додатково повідомити страховика про розширення страхового покриття.

Страхова сума визначається за домовленістю сторін. Під час укладання договору страхування страховик має право за згодою страхувальника встановлювати:

- індивідуальний ліміт відповідальності;
- загальний ліміт відповідальності.

6.6. Страхування екологічних ризиків

Екологічне страхування – система відносин, які виникають у процесі антропогенної діяльності між страховиком і страхувальником по попередженню збитку та його відшкодуванню у випадку аварійного забруднення навколишнього середовища.

Об'єкт екологічного страхування будь-який екологічний ризик забруднення навколишнього середовища та потенційного економічного збитку, спричиненого забрудненням виробничими, побутовими та іншими відходами, транспортними засобами.

Договір укладається на рік з подальшим його продовженням.

Розмір максимального страхового тарифу у відсотках страхової суми на 12 місяців визначається залежно від категорії небезпеки об'єкта підвищеної небезпеки становить:

- для груп об'єктів I категорії небезпеки – 1,5%;
- для груп об'єктів II категорії небезпеки – 0,6%;
- для груп об'єктів III категорії небезпеки – 0,4%.

Питання до обговорення

1. Дайте визначення підприємницького ризику.

2. Які існують види страхування майна підприємства?
3. На випадок яких небезпек укладається договір страхування майна юридичних осіб?
4. Що таке страхова оцінка та як вона визначається для різних видів майна?
5. Як вираховується розмір збитку підприємця?
6. Яким чином страхування відповідальності захищає фінансовий стан страхувальника?

ТЕМА 7. СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКЕ СТРАХУВАННЯ

7.1. Економічна необхідність страхового захисту в сільському господарстві. Форми і види страхування майна сільськогосподарських підприємств

7.2. Обов'язкове і добровільне страхування сільськогосподарських культур і багаторічних насаджень

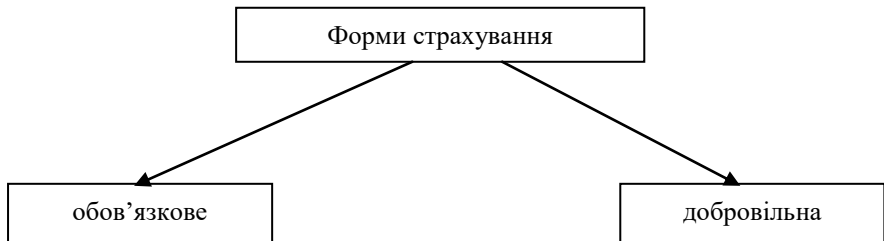
7.3. Страхування сільськогосподарських тварин

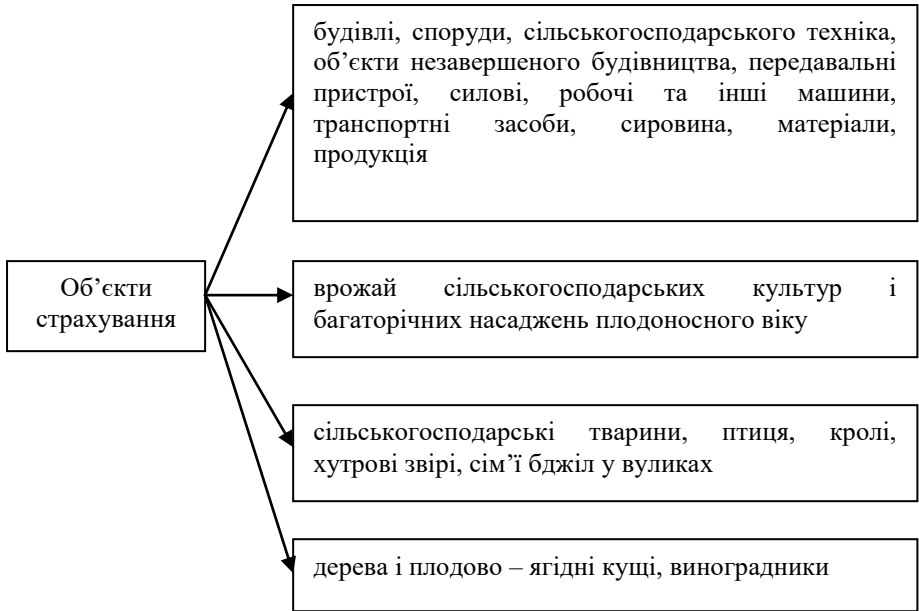
7.1. Економічна необхідність страхового захисту в сільському господарстві. Форми і види страхування майна сільськогосподарських підприємств

Сільське господарство - одна з найдавніших, найважливіших і найбільш ризикованих галузей економіки. Економічний і природний процес відтворення безпосередньо пов'язані між собою. Сільське господарство перебуває у великій залежності від метеорологічних та інших природних умов потребує страхового захисту.

У багатьох країнах, у тому числі країнах-членах ЄС, функціонують системи гарантійного захисту сільськогосподарських підприємств від природно кліматичних умов. У страхових компаніях за участю держави концентруються значні фінансові кошти, що дає змогу охопити страхове поле і не залишити без уваги серйозні страхові ризики.

Країни-члени ЄС мають свої особливі програми страхування сільськогосподарських товаровиробників, які різняться за ступенем участі держави у процесі страхування.

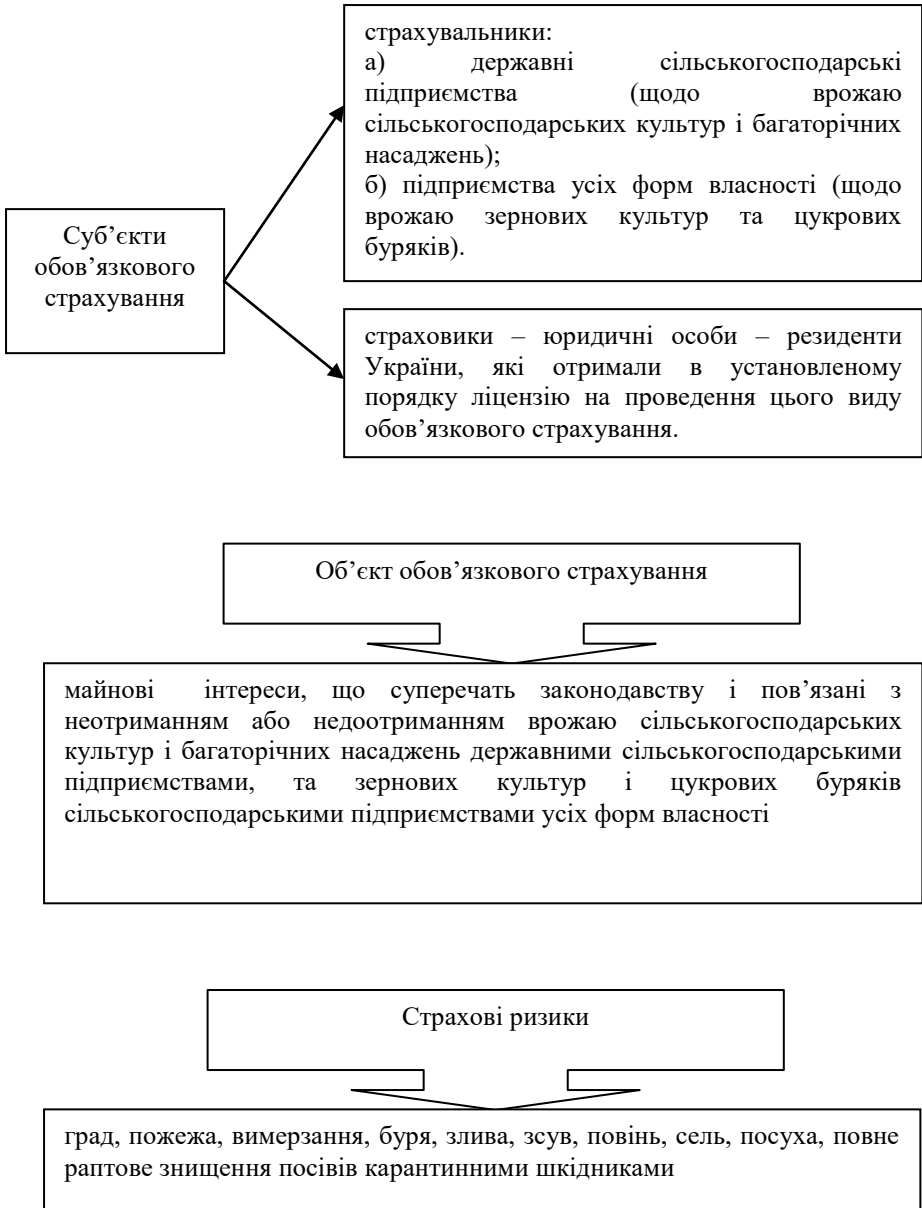
На значну частину майна сільськогосподарських підприємств не поширюється обов'язкове страхування. Тому це майно може бути застраховано в добровільній формі, не залежно від форм власності господарства. У добровільній формі може бути застрахований урожай сільськогосподарських культур, багаторічних насаджень, будівлі, споруди, сільськогосподарська техніка, транспортні засоби інше.

7.2. *Обов'язкове і добровільне страхування сільськогосподарських культур і багаторічних насаджень*

Страхова оцінка: визначається в розмірі вартості врожаю (середня врожайність з 1га за останні 5 років, за даними бухгалтерського обліку, помножена на ціну 1ц продукції, що склалася за минулий рік (або на заставну ціну), та на фактичну площу, з якої збиратиметься врожай.

Страхова сума: не може перевищувати 70% розрахованої страхової оцінки.

Базові страхові тарифи ПАТ «УСК «Гарант Авто»» з
добровільного страхування майбутнього урожаю
сільськогосподарських культур

Види сільсько- господарських культур	Страхові тарифи залежно від ризиків, %			Загальний страховий тариф, %
	Вимерзання	Град, злива, буря, ураган, повінь	пожежа	
Озимі культури	4,0	2,5	0,5	8,0
Ярові зернові	-	4,5	0,5	6,5
Зернобобові	-	5,0	0,3	5,8
Кукурудза	-	4,5	0,2	5,5
Цукрові буряки	-	5,0	-	5,5
Соняшник	-	4,5	0,5	5,5
Інші технічні культури	-	5,0	0,3	5,8
Картопля	-	5,0	-	5,5
Овочеві та баштанні	-	5,5	-	6,0
Насінники овочевих та інших культур	-	5,5	0,5	6,5

Страховий платіж = Страхова сума * Страховий тариф/страхового покриття

У разі безперервного страхування та неотримання страхового відшкодування протягом двох років страхувальник має право на зменшення розміру страхового тарифу до 10%.

Страхова оцінка:

- ✓ для сільськогосподарських культур і багаторічних насаджень: не менше 50 і не більше 70% середньої вартості врожаю;
- ✓ для основних засобів: у договірній сумі, але не більше їх дійсної вартості;
- ✓ для товаро-матеріальних цінностей: у договірній сумі, але не більше їх дійсної вартості;
- ✓ для тварин: договірна ціна, але не вище дійсної вартості.

Страхові тарифи по добровільному страхуванню	
Для врожаю сільськогосподарських культур від страхової суми	10 до 25%
Для багаторічних насаджень	3,5%
Для будівель, споруд, матеріалів сировини	0,5%
Для транспортних засобів	3%

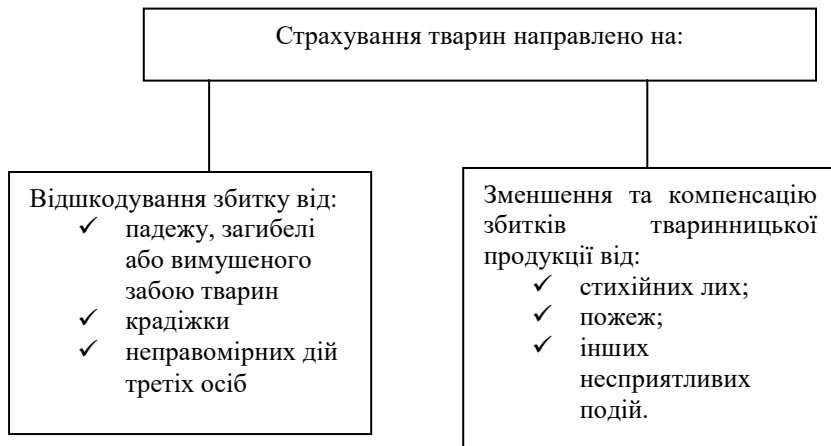
Страховий платіж = Ставки страхового тарифу * Страхова сума

Страхове відшкодування: виплачується в повному розмірі понесених збитків, але не більше страхової суми.

Загальний збиток: обчислюється множенням різниці між врожайністю з 1га, визначеною в договорі з урахуванням розміру страхового покриття, та фактичною врожайністю з 1 га в поточному році на площу посіву.

Прямий збиток, що відшкодовується страховиком, визначається у % до розміру загального збитку. Страхове відшкодування не може перевищувати розміру прямого збитку. Страхове покриття – це частка суми збитку, яку відшкодовує страховик.

7.3. Страхування сільськогосподарських тварин

Об'єктом страхування є: майнові інтереси, що не суперечать законодавству, пов'язані із загибеллю, знищенням, вимушеним забоєм. Страхова сума дорівнює балансовій вартості, але не повинна перевищувати ринкової вартості тварини. Договором обов'язкового страхування передбачається франшиза, розмір якої становить 10% страхової суми. Страховий тариф встановлює 5% страхової суми

Розмір збитку – різниця між страховою сумою, встановленою на кожну тварину, і вартістю придатних до вживання (переробки) м'яса, шкіри, тощо.

Питання до обговорення

1. Чим зумовлена потреба в страховому захисті майна сільськогосподарських підприємств?
2. Розкрийте основні умови обов'язкового страхування.
3. У чому полягає сутність добровільної форми страхового захисту сільськогосподарських ризиків

4. Чим відрізняються умови обов'язкового страхування врожаю від умов добровільного страхування?
5. Як розраховується страхова сума за кожним видом майна?
6. Розкрийте методику розрахунку збитків за кожним видом майна.
7. Які фактори зумовлюють використання різних тарифних ставок при страхуванні кожного виду тварин?

СЛОВНИК СТРАХОВИХ ТЕРМІНІВ

Аварійний комісар (*average adjuster*) – фахівець, який за дорученням страховика визначає причину, характер та розмір збитків і видає аварійний комісар.

Авто-комбі (*auto - combi*) – комбіноване страхування транспортних засобів разом із відповідним багажем, водієм та пасажирами.

Аквізиція (*acquisition*) – укладання нових договорів страхування. Вважається, що аквізиційна діяльність нормальна, коли кількість нових договорів страхування перевищує число договорів, за якими закінчився термін.

Актуарій (*actuary*) – офіційно уповноважена особа – фахівець, який за допомогою методів математичної статистики розраховує страхові тарифи.

Акцепт (*acceptance*) – згода однієї сторони страхових відносин з пропозиціями іншої сторони про укладення договору страхування або перестраховання на умовах, що відповідають цим пропозиціям.

Андеррайтер (*underwriter*) – високо кваліфікована й відповідальна особа страховика, уповноважена виконати необхідні процедури по розгляду пропозиції та прийняттю ризиків на страхування (перестраховання).

Бенефіціар (*beneficiary*) – особа, на користь якої страхувальник уклав договір страхування, третя сторона – вигодонабувач за страховим полісом.

Бонус – малус (*bonus-malus system*) – система підвищень та знижок, що застосовується у страхуванні, здебільшого транспортних засобів.

Брутто-ставка (*gross rate*) – сума визначеної нетто-премії й навантаження.

Відшкодування страхове (*insurance indemnity*) – сума, що виплачується страховиком на компенсацію збитку, заподіяного страховим випадком на об'єктах страхування майна та відповідальності.

Гудвіл (*Goodwill*) – комплекс заходів, спрямованих на збільшення прибутку компанії без відповідного збільшення активних операцій, включаючи використання кращих управлінських рішень, домінуючу позицію на ринку страхових послуг й нові технології.

Дено премії (*premium deposit*) – частина страхової премії, що належить пере страховикові, але тимчасово утримується перестраховальником з метою підвищення гарантії своєчасного виконання зобов'язань, передбачених договором перестраховування.

Диверсифікація (*diversification*) – у страхуванні здійснюється з метою зменшення ризику й отримання більшого прибутку шляхом: 1) одночасного розвитку кількох, не пов'язаних одним з одним видів страхування, розширення страховиком спектра страхових послуг; 2) поширення активності страховиків за межі основного бізнесу, що досягається розміщенням активів серед різних, не пов'язаних між собою об'єктів.

Диспаша (*claims adjustment*) – розрахунок витрат, пов'язаних із загальною аварією, який складає диспашер.

Диспашер (*Джастер*) (*average adjuster*) – фахівець у галузі морського права, який здійснює розрахунки з розподілу витрат за загальною аварією між судном, вантажем і фрахтом.

Зелена картка (*green card*) – назва однойменної системи міжнародних договорів та страхового свідоцтва про страхування цивільної відповідальності власників транспортних засобів, які виїжджають у країни – члени цієї системи.

Каско – вид страхування, що застосовується при страхуванні транспортних засобів (автомобілів). Під терміном «страхування каско» мається на увазі відшкодування збитку від ушкодження або загибелі тільки самого транспортного засобу й не містить у собі страхування пасажирів, перевезеного майна, відповідальності перед третіми особами тощо.

Кумуляція (*cumulation*) – 1) концентрація страхових ризиків у одній компанії в обсязі, що може призвести до багатьох збитків внаслідок одного страхового випадку; 2) зосередження страхових об'єктів на одній території, вулиці, будинку, порту, залізничній станції, судні, що у разі одночасного страхового випадку може призвести до порушення фінансової стабільності страховика.

Ліга страхових організацій (*League of Insurance Organizations of Ukraine*) – некомерційне об'єднання страховиків з метою обстоювання їхніх інтересів у владних структурах, сприяння розвитку страхового законодавства, підвищенні кваліфікації персоналу та інформаційного забезпечення страхових компаній тощо.

*ЛІТЕРАТУРА**Основна література*

1. Закон України «Про страхування»
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1909-20#Text>
2. Закон України «Про Національний банк України»
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/679-14#Text>
3. Закон України «Про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів» <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1961-15#Text>
4. Закон України «Про особливості страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою»
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4391-17#Text>
5. Олійник О.В. Страхування: навч. посібн. / О.В. Олійник, Г.О. Нагаєва, Харків: ХНАУ, 2020. – 252 с.
6. Страхування: навч. посіб. / Т.А. Говорушко, В.М. Стецюк; за ред. Т.А. Говорушко. – К.: – Львів: «Магнолія 2006», 2014. – 328 с.
7. Сосновська О.О. Страхування: навчальний посібник / О.О. Сосновська. — К.: Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2021. — 328 с.
8. Русул Л.В. Страхування: від теорії до практики : навч. посіб. Л.В. Русул, М.П. Федішин, Н.А. Лаврук. – Чернівці, ЧНУ ім. Ю. Федьковича, 2018. – 288 с.
9. Журавка О. С. Страхування : навчальний посібник / О. С. Журавка, А. Г. Бухтіарова, О. М. Пахненко. – Суми : Сумський державний університет, 2020. – 350 с.
10. Вовчак О.Д. Страхування: Навчальний посібник. – Львів:»Новий світ – 2000», 2005. – 480 с.
11. Говорушко Т.А., Страхові послуги: Навчальний посібник. - К.: Центр навчальної літератури, 2005
12. Говорушко Т. А. Страхові послуги. Підручник. – К.: Центр учбової літератури, 2011. – 376 с.

13. Вовчак О.Д., Завійська О.І. Страхові послуги: Навчальний посібник. -Львів: Видавництво «Компакт-ЛВ», 2005. - 656 с.

Додаткова література

1. Горбач Л.М. Страхова справа: Навчальний посібник. - К.: Кондор, 2003
2. Заруба О.Д. Страхова справа: Підручник. - К.: Знання, 1998
3. Осадець С.С. Страхування. - Київ: КНЕУ, 1998
4. Осадець С.С. Страхування: Підручник. – К.: КНЕУ, 2002
5. Таркуцяк А.О. Страхові послуги: Навчальний посібник. – К.: Видавництво Європейського університету, 2003
6. Шахов В.В. Страхование. - М.: Страховой полис, ЮНИТИ, 2002
7. Юрій С.І., Шаварина М.П., Шаманська Н.В. Соціальне страхування: Підручник. – К.: Кондор, 2004
8. Цивільний кодекс України. – К.: Парламентське видавництво. 2003. – 252с.
9. Господарський кодекс України. – К.: Парламентське видавництво. 2003. – 192с.
10. Фориншурер – страхование в Украине IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.forinsurer.com

